

บทที่ 5

ก้าวนำทาง

และสืบทอดธรรมเนียมพุทธทาส

ถ้าจะย้อนกลับไปพิจารณาในบทที่ 4 จะเห็นว่า ท่านพุทธทาสได้ **วางรากฐาน** สร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคิด โดยประกาศนามอุทิศตนเป็นทาสของพระพุทธเจ้า และพยายามเติมเต็มนามนั้นโดยลงมือสืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอบุส เพื่อที่จะใช้สานต่อ จารอยพระอรหันต์ ในการนี้ได้นำเอาหลักคำสอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น หลักตรวจสอบความจริงของพระวจนะเรื่อง กาลามสูตร, หลักการพื้นฐานเรื่อง โคตมีสูตร, และหลัก เทียบเคียงธรรมวินัยเรื่อง มหาปเทศสี่ รวมทั้งเครื่องมืออื่น ๆ เช่น ทฤษฎีภาษาคน - ภาษาธรรม มาประยุกต์ใช้อธิบายพระวจนะตามที่เห็นว่าเหมาะสมและจำเป็น

ในบทนี้จะได้แสดงให้เห็นว่าท่านมี **แบบฉบับ** ในการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมเนียมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวอย่างไร ถ้าจะพิจารณาโดยสืบเนื่องจากบทก่อน ๆ พอจะเห็นภาพโดยรวมว่า ท่านได้ทำหน้าที่ของความเป็น “พุทธทาส” ค่อนข้างจะสมบูรณ์แล้ว แต่ด้วยเหตุที่เป็นผู้ที่มี **อุดมการณ์แบบนกนางนวลแดงคู่** ชอบบุกเบิกค้นคว้าแสวงหาสิ่งใหม่ ๆ และยังคงคิดจะทำอะไรให้ดีกว่าอยู่เสมอ อีกทั้งมีปณิธานมุ่งมั่น 3 ประการ คือ พยายามเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน ทำความเข้าใจระหว่างศาสนา และนำโลกออกมาเสียจาก วัฏฏนิยาม ประกอบกับพระพุทธองค์ทรงเปิดช่องเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นเสมือน ไบเบิ้ลทางไว้ให้ จึงทำให้ท่านพยายาม **ต่อยอด** ความเป็นทาสของพระพุทธเจ้าให้ ออกงามยิ่งขึ้น โดยไม่ติดยึดอยู่กับ **กรอบ** ใด ๆ หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง หลังจากทำหน้าที่ความเป็น “พุทธทาส” ได้ระดับหนึ่งแล้ว ก็ไม่หยุดอยู่แค่นั้น ยังพยายามพัฒนาความคิดให้ก้าวหน้าไปตามความเปลี่ยนแปลงแห่งวัย ประสบการณ์ และสถานการณ์ที่ ต้องการจะตอบได้ ซึ่งพอจะจัดลำดับพัฒนาการทางความคิดออกเป็น 4 ยุคสมัย ดังนี้

ยุคสมัยแรก : ยุคเถรวาทโดยแท้ เป็นยุคแห่งการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก

โดยตรง มุ่งกำจัดสิ่งปลอมปนออกจากพุทธศาสนา พยายามนำเอาหลักธรรมที่อยู่เหนือโลกลงมาอยู่กับโลก เช่น นิพพาน ที่เข้าใจกันเฉพาะในหมู่สงฆ์ ก็นำมาทำให้เห็นว่าเป็นไปได้แม้ในหมู่ฆราวาส ส่วนหลักคำสอนเรื่องปฏิจตุสมุปบาท ที่เคยตีความกันแบบข้ามภพข้ามชาติ ก็นำมาตีความเสียใหม่ให้สำเร็จประโยชน์ภายในชาติเดียว

ยุคสมัยที่สอง : ยุคที่พยายามนำเอากลวิธีของฝ่ายมหายานและฝ่ายเซนมาประยุกต์ใช้ในเถรวาท เช่น นำเอาหลักคำสอนเรื่อง “ความว่าง, จิตว่าง, สุญญตา” เพื่อเป็นมรรควิธีให้หลุดพ้นจากทุกข์

ยุคสมัยที่สาม : ยุคที่มุ่งสร้างสมานฉันท์ระหว่างศาสนา มุ่งสนใจคริสตธรรม ท่านอธิบายความหมายของพระเจ้าเสียใหม่จาก *ลักษณะบุคคล* (Personal God) เป็น *ไม่ใช่ลักษณะบุคคล* (Non-personal God) แต่หมายถึงหลักธรรมหรือกฎสูงสุดของธรรมชาติ และยังอธิบาย *ธรรมะ* โดยจำแนกออกเป็น 4 ความหมาย คือ *ตัวธรรมชาติ* *กฎธรรมชาติ* *การปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ* (การทำหน้าที่) และผลของการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ และยังสร้างทฤษฎีภาษาคน - ภาษาธรรม ขึ้นใช้

ยุคสุดท้าย : ยุคแห่งความพยายามนำเอาพุทธธรรมมาตีความประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่วิตและสังคม เช่น เสนอทฤษฎีการเมืองการปกครองแบบธัมมิกสังคมนิยม และสอนเรื่องการทำงานด้วยจิตว่าง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ความคิดจะพัฒนาไปถึงระดับที่ **ตกผลึก** และพร้อมที่จะ **ต่อยอด** ไปอีก แต่เป็นการต่อยอดที่ยังคง **เกาะอยู่กับ “แกน” แห่งความเป็นพุทธทาส** อย่างมั่นคง การที่จะชี้ให้เห็นภาพรวมของการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมเนียมพุทธทาสทั้งระบบคิดได้นั้น จำเป็นต้องโยงใยกันทั้ง 4 ช่วงความคิด ไม่สามารถแยกออกมาอธิบายเป็นการเฉพาะว่า การใช้ภูมิปัญญาเรื่องใดเป็นผลิตผลของช่วงความคิดใด ในที่นี้จะไม่นำเสนอในเชิงประวัติศาสตร์พัฒนาการทางความคิด แต่จะนำเสนอในเชิงประเด็นการใช้ภูมิปัญญาในการ **ก้าวนำทาง** และ **สืบทอดธรรมเนียม**

การนำเสนอในบทนี้จะเริ่มโดยคัดสรรข้อมูลต่าง ๆ เท่าที่ประมวลได้ รวมทั้งข้อมูลเก่าที่เคยกล่าวถึงบ้างแล้วส่วนหนึ่ง ผนวกเข้ากับข้อมูลใหม่อีกส่วนหนึ่ง นำมาจำแนกประเภท แล้ววิเคราะห์ดูว่าในแต่ละประเด็นใช้ภูมิปัญญาอย่างไร โดยถือหลักว่าถ้าข้อมูลส่วนใดที่เคยกล่าวรายละเอียดในบทก่อน ๆ แล้ว จะไม่กล่าวซ้ำอีก เพียงแต่จะประมวลสรุปเพื่อชี้ให้เห็นภูมิปัญญาเท่านั้น ส่วนรายละเอียดจะทำความให้อ่านกลับไปดูในบทที่ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ โดยตรง

ในการตรวจสอบความจริงของหลักฐานข้อมูล, วิเคราะห์ความหมายของหลักฐานข้อมูล และวิเคราะห์ระบบคิดของท่าน จะยังคงใช้หลักการของทฤษฎี **เชื่อกันย สมนัย**

และ **ปฏิบัติ** และจะยังคงจำกัดวงให้อยู่ในกรอบคิดของ **พุทธมรรควิธี** และ **พุทธทาส** **มรรควิธี** ดังที่เคยกล่าวข้างต้น ทั้งนี้ เพื่อที่จะตอบคำถามว่าท่านใช้ภูมิปัญญาอย่างไร

หลังจากที่ประมวลข้อมูลจากรอบด้าน พอจะชี้ให้เห็นภูมิปัญญาโดยแยกเป็น ประเด็นดังนี้ (1) สร้าง “สวนโมกข์” เป็นห้องทดลองทางจิตตามธรรมชาติ (2) ประกาศนามอุทิศตนเป็น “พุทธทาส” วิเคราะห์ตรวจสอบพระไตรปิฎก, ลงมือสืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ และสานต่อจากรอยพระอรหันต์ (3) ตั้งคณะธรรมทาน (4) ออกหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” และตั้งโรงพิมพ์ (5) สร้างโรงมหรสพทางวิญญาณและผลิตสื่อช่วยสอน (6) ดีความประยุคดีใช้ปูราณธรรมภาษาให้เหมาะกับกาลสมัย (7) ยักย้ายการเทศน์ในหลายรูปแบบและหลากหลาย (8) เขียนหนังสือเผยแผ่ธรรมะ (9) คิดค้นวิธีเผยแผ่ธรรมะด้วยบทร้อยกรอง (10) บูรณาการคำสอนต่างลัทธิกายมาประยุคดีใช้ (11) สร้างทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม, ประดิษฐ์คำแปลใหม่ขึ้นใช้ และเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับบุคคล (12) นำพุทธธรรมมาสร้างเป็นทฤษฎีการเมืองแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” และวิธีทำงานด้วยจิตว่าง (13) สร้างเครือข่ายสหทัยธรรมไว้สืบทอดเจตนารมณ์ (14) ออกแถลงการณ์สวนโมกข์ สร้างกฎบัตรพุทธบริษัทขึ้นใช้ และฝากมรดกธรรมไว้สืบทอดศาสนา ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในรายละเอียดแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

1. สร้าง “สวนโมกข์” เป็นห้องทดลองทางจิตตามธรรมชาติ

กระบวนการ **ก้าวนำ** และ **สืบทอด** เริ่มต้นจากการสร้าง “สวนโมกข์” เป็นห้องทดลองทางจิตตามธรรมชาติ การที่จะประดิษฐ์อันอะไรใหม่ ๆ จำเป็นต้องมี **พื้นที่** และ **เวที** ไว้เป็นที่แสดง **บทบาท** เพราะถ้าไม่สร้างขึ้นเอง แต่ไปอาศัยเป็น “ลูกวัด” ภายใต้การปกครองของเจ้าอาวาสอื่น จะไม่สามารถดำเนินตามอุดมการณ์แบบนงนางนวลแตกฝูงได้ เพราะต้องตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มิเช่นนั้นอาจจะก่อให้เกิดปัญหาถึงขั้นต้องโทษทางวินัยสงฆ์ได้ แล้วจะหมดโอกาสกระทำการสิ่งที่มีมุ่งหวังอีกต่อไป แต่ครั้งสร้างสวนโมกข์และเป็น “เจ้าสำนัก” เอง ทำให้มีอำนาจเบ็ดเสร็จที่จะรังสรรค์ให้เป็นไปตามที่คิดฝัน ไม่มีใครสามารถอ้างระเบียบกฎเกณฑ์หรืออำนาจใด ๆ มาขยับไล่ไสส่งได้ จึงแสดงบทบาทพิสูจน์ความคิด ความเชื่อ และผลงานได้เต็มที่ ทั้งนี้เพื่อที่จะร้อยพันพุทธศาสนา, ฝึกฝนการปฏิบัติธรรม และศึกษาบาลีให้ถูกต้องตามสภาพเดิม หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อค้นคว้าพระไตรปิฎก (ปริยัติ), ฝึกตามรอยพระอรหันต์ (ปฏิบัติ) และเผยแผ่ความรู้ธรรมะในชั้นลึก²

ในเบื้องต้นท่านวางหลักการไว้ว่า ห้องทดลองแห่งนี้จะต้องมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ “ให้มีการเป็นอยู่ กระทั่งการกินการอยู่ การศึกษา การปฏิบัติให้มันสมกัน

ให้สมคล้องกับการเป็นอยู่ในครั้งพุทธกาล”³ จะไม่ทำอย่างงมงาย แต่จะค้นคว้าทดลองอย่างจริงจังเช่นเดียวกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นวิทยาศาสตร์ที่ “เล่น” กับปัญหาทางจิตอย่างถึงรากถึงแก่น หลักการอีกอย่าง คือ ภาคทฤษฎี (ปริยัติ) ต้องควบคู่ภาคปฏิบัติ โดยถือว่าทฤษฎีจะต้องมุ่งหมายเพื่อการปฏิบัติ และการปฏิบัติจะต้องอาศัยทฤษฎีเป็นเครื่องชี้แนะ นับได้ว่าเป็นภิกษุไทยท่านแรกที่ไม่แยกสองส่วนนี้ออกจากกัน⁴

ห้องทดลองแห่งนี้พยายามจัดให้เป็นสำนักสงฆ์ฝ่าย **อรัญวาสี** (สำนักพระป่า) มีใช้สำนักสงฆ์ฝ่าย **คามวาสี** (สำนักพระบ้าน พระเมือง พระกรุง) โดยให้คงสภาพและรักษาความสมดุลในธรรมชาติ พยายามให้คน **เป็นเกลอกับธรรมชาติ** เพราะท่านค้นพบว่า **ป่า** เป็นบ่อเกิดของความสงบทั้งมวล ป่าเป็นที่สังคกาย สังคใจ สังคกิเลส พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้เพราะมีป่าเป็นสภาพแวดล้อม (ดู **สภาพแวดล้อมทั่วไปของสวนโมกข์** บทที่ 3 ข้อ 1 หน้า 56 - 66 ประกอบ)

วัตรปฏิบัติในการฝึกฝนทดลอง⁵ ทำอย่างเรียบง่าย แต่เข้มข้นและจริงจัง ในรูปแบบที่เรียกว่า **เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง** เช่น ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร้ทรัพย์สิน มีจีวรเพียง 3 ผืน ย้อมด้วยแก่นขนุนให้เป็นสีดำ ไม่มีร่ม ไม่ใช่สนุ่ไม่สวมรองเท้า ไม่กางมุ้ง แต่ใช้วิธีสูมไฟไต้ยุงแทน เว้นแต่คราวไม่สบายจึงจะกางมุ้งนอน โดยอ้างว่าพระพุทธเจ้าก็ไม่เคยมี ไม่เคยใช้สิ่งเหล่านี้⁶ เวลาเดินไปเทศน์ที่ใดถ้าถูกฝนเปียกปอน จะนั่งเทศน์จนเนื้อตัวและจีวรแห้งไปเอง แต่ไม่เคยเป็นหวัด ออกกำลังกายโดยการกวาดขยะบนลานวัด สร้างที่พักตามที่ท่านตั้งชื่อเรียกว่า “โรงเปลือย” คือ มีเพียงแค่ว่ากัน มุงหลังคาด้วยจากและนอนบนแคร่ไม้ไผ่ ไม่มีห้องน้ำ แต่ใช้วิธีขุดบ่อเล็ก ๆ ไว้เป็นที่อาบน้ำแทน ห้องสุขาทำแบบขุดหลุม พอถ่ายเสร็จก็ใช้รางไม้ไผ่ผ่าซีกตักขี้เข้าราดกลบจนมิด⁷ ฉันทานอาหารเพียงหนเดียวเวลาเย็นฉันน้ำใบชุมเห็ด (พืชชนิดหนึ่งในภาคใต้) โดยชงกับน้ำตาลทรายแดง ให้อุณหภูมิพระเข้าเย็น ทำวัตรตอนย่ำรุ่ง เป็นต้น

การสร้างห้องทดลองแห่งนี้ มุ่งที่จะปลุกเร้าความสนใจและทำให้เป็นตัวอย่าง แบบค่อยเป็นค่อยไป ตามกำลังความสามารถ ดังที่ท่านเล่าว่า “...เมื่อไม่มีที่ใดสำหรับพวกเรา จะจัดทำยิ่งไปกว่าที่ไชยา เราตกลงกันว่า จำเป็นที่เราจะต้องจัดสร้างที่นี่ ทั้งที่ที่ไชยาไม่มีน้ำ ไม่มีภูเขาที่งดงามตามธรรมชาติเลย และเพราะเรามีกำลังน้อย เราจะทำน้อย ๆ เผื่อผู้มีกำลังมาก เห็นตัวอย่างแล้วเกิดพอใจขึ้นมา ก็จะจัดทำกันให้แพร่หลายได้สืบไป หรืออย่างน้อยที่สุดการทำงานของเร อาจเป็นเครื่องสะตุตตาสะกิดใจ ให้เพื่อนพุทธบริษัทเกิดสนใจในการปฏิบัติธรรม หรือรักการปฏิบัติด้วยตนเองขึ้นมาบ้างไม่มากก็น้อย เราทำตนเป็นเพียงผู้ปลุกเร้าความสนใจ...”⁸

ท่านได้บันทึกเกี่ยวกับกระบวนการฝึกฝน ว่า “...สิ่งที่สำคัญที่สุดนั้น ไม่ได้อยู่

ที่หลัก อะไรมากมายนัก แต่อยู่ที่ความมากน้อยของกำลังใจและความช้าหรือเร็วของสติ, และความเคยชินหรือไม่เป็นส่วนใหญ่

...ครั้นกำลังใจค่อยเข้มแข็งขึ้น สติค่อยรวดเร็วขึ้น ความเคยชินค่อย ๆ มากขึ้น สิ่งนั้น ๆ ค่อยกลายเป็นธรรมชาติไป

เพราะฉะนั้นต้องให้เวลาอย่างน้อย 7 วัน สำหรับบทเรียนขั้นต้นนี้ เพื่อฝึกฝนการใช้หลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ...

มันมีอยู่อีกอย่างหนึ่งซึ่งควรจะเป็นของวิเศษมาก และเคยเป็นที่พึงของฉันมานานแล้ว คือความรักในการศึกษา อยากรู้อยากทดลอง... ทั้งนี้เพื่อถือเอาโอกาสสำหรับศึกษาสิ่งเหล่านั้นด้วย และทดลองกำลังใจของตนเองด้วย...

ฉะนั้น ถ้าหากเราจะมีปัญญาและเหตุผลพอ ๆ แก่การรักษาตัวแล้ว เราหวังได้ก็แต่ความปลอดภัย และโอกาสแห่งการศึกษาที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น

สิ่งที่เคยกลัวกลายเป็นของธรรมดามากเข้าจนบางครั้งกลายเป็นวัตถุแห่งความขบขัน และเราพบตัวเองว่าเปลี่ยนไปจนกลายเป็นคนละคน และเมื่อเป็นไปโดยทำนองนี้มากเข้า อุปสรรคอันเกิดจากความกลัวที่คอยกีดกันความเป็นสมาธิแห่งจิตก็มีน้อยเข้า และหมดสิ้นไปในที่สุด สามารถจะนั่งอยู่คนเดียวในที่โล่งในกลางคืนอันสงบ โดยปราศจากเครื่องคุ้มครองอย่างใด นอกจากจิวรที่ห่มอยู่ และมีจิตแน่วแน่ไปในการฝึกฝนได้ตามปรารถนา

ฉันเคยเข้าใจว่าเราอาจพึ่งพาสิ่งคุ้มครองเช่นรั้วหรือกวดเป็นต้น ช่วยบรรเทาความหวาดระแวงเมื่อจะต้องนั่งอยู่คนเดียวในที่เปลี่ยว แต่นั่นเป็นสิ่งที่ต้องขอบอกกล่าวเพื่อนนักศึกษาไว้ทั่ว ๆ กันว่าไม่น่าจะใช้เลย คือเราจะไม่ได้จิตใจอันใหม่ที่เป็นจิตใจอันปล่อยหมด มันยังคงระแวงอยู่นั่นเอง ไม่ให้เกิดกำลังใจอันเข้มแข็งเพียงพอ พอไม่มีสิ่งเหล่านั้นเป็น เครื่องอุ้มใจ ความขลาดชนิดของคนธรรมดาก็มีอีก...

การอยู่คนเดียวไม่มีอะไรจะดีไปกว่าใช้เวลาในการฝึกฝนบทเรียนของการตื่น และการควบคุมการตื่นของตนให้นุ่มนวล จนอาจคล้อยตามความต้องการของตนได้ทุกเมื่อ

การอยู่คนเดียวแม้ในทางปริยัติหรือค่อนไปทางปริยัติ ก็ยังเป็นที่น่าอนว่าเป็นผลดียิ่งเหมือนกัน การอ่านข้อความในพระไตรปิฎกส่วนมากที่กรุงเทพฯ ๙ ได้รสชาติจับใจน้อยกว่าในที่สงบในป่าตั้ง 4 - 5 เท่าตัว และฉันอาจกล่าวได้ว่า เฉพาะบางเรื่องอ่านในที่อดแจะไม่ได้เรื่องจนใช้ประโยชน์ไม่ได้เลยก็มีไม่น้อย... ฉะนั้นสถานที่จึงเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งเหมือนกัน...”

จากเนื้อหาสาระในบันทึกนี้ ประกอบกับข้อมูลอื่นที่เคยกล่าวในบทก่อน ๆ พอจะวิเคราะห์ให้เห็นกระบวนการทดลองได้ว่า (1) ศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ โดยไม่แยกภาคทฤษฎีออกจากภาคปฏิบัติ (2) ศึกษา *บาลีภยภราวสูตร* ซึ่งเป็นพระสูตรสำหรับใช้พิชิตความกลัวมาใช้ (3) ทดลองเผชิญกับสถานการณ์จริง โดยอยู่คนเดียวในป่าเปลี่ยวที่สงัดและน่ากลัว เพื่อฝึกฝน **บทเรียนแห่งการตื่น** และแสวงหา **สภาพจิตใจอันใหม่ที่ปล่อยหมด** (4) ในระยะแรกพบว่าความกลัวได้ **ริบ** ความกลัวไปแทบจะหมดสิ้น ทำให้รู้สึกหวั่นไหวเยี่ยงปฤชนที่ยังรักตัวกลัวตาย แต่ด้วยความมูมนานะ มีสภาพจิตแข็งแกร่ง และนำพระสูตรมาเป็น **เครื่องอุ่นใจ** จึงสามารถประคองตนให้ผ่านพ้นวิกฤตมาได้ (5) ผลที่ได้รับหลังการฝึกฝนอย่างเข้มข้นจริงจัง ก็เริ่มคุ้นชินและปรับตัวได้ ความกลัวค่อย ๆ หายไป มองเห็นสภาพเช่นนั้นว่าเป็นสิ่งน่าขัน และยังหาญกล้าถึงขั้นทำท่ายให้ออกมาต่อสู้กัน (6) เมื่อผ่านขั้นตอนนี้มาได้ ก็เริ่มค้นพบ **บทเรียนแห่งการตื่นอยู่เสมอ** (การดำรงอยู่โดยมีสติคอยกำกับตลอดเวลา) และ **สภาพจิตใจอันใหม่ที่ปล่อยหมด** (ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นหลงเหลืออยู่อีก) ซึ่งเป็นสภาพจิตใจที่ประณีต นุ่มนวล มีสมาธิ และสงบยิ่ง สมดังพระวณะที่ว่า “**นตถิ สนฺติ ปรี สุขํ - สุขใดจะเสมอด้วยความสงบไม่มี**”

หลังจากที่รังสรรค์ห้องทดลองที่พุ่มเรียงประสบผลสำเร็จระดับหนึ่งแล้ว ได้คิดจะขยายเครือข่ายออกไปอีก แต่เล็งเห็นอุปสรรคว่าสถานที่แห่งนี้คับแคบ ไม่เหมาะที่จะขยายให้เต็มรูปแบบ ไม่มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติอันเปรียบประดุจเส้นเลือดไว้หล่อเลี้ยงชีวิตตลอดทั้งปีได้ อีกทั้งตั้งอยู่ห่างไกลเส้นทางคมนาคม ผู้ที่จะมาร่วมก้าวตามยอมสัญจรไปมาไม่สะดวก ท่านจึงขยับขยายมายังสวนโมกข์แห่งใหม่บริเวณวัดธารน้ำไหล ส่วนที่พุ่มเรียงปล่อยให้โอนุสรณ์แห่งประวัติศาสตร์ ณ สวนโมกข์แห่งใหม่นี้มีเนื้อที่กว้างขวาง มีภูเขานางเอและมีธารน้ำไหลตามธรรมชาติที่ใช้บริโภคได้ตลอดปี สามารถรังสรรค์ให้เป็นห้องทดลองอย่างเต็มรูปแบบ มีหอพักเรือนนอน “หอแดง” สำหรับผู้ที่จะมาร่วมก้าวตามคราวละมาก ๆ ได้ และหลังจากที่สร้างแห่งที่ 2 สำเร็จ ได้ขยับขยายไปยังสวนโมกข์นานาชาติแห่งที่ 3 ที่เรียกว่า “ธรรมมาศรมนานาชาติ” เพื่อไว้ฝึกฝนทางจิตให้แก่ชาวต่างชาติ และยังสร้างสถานที่ฝึกฝนทางจิตให้แก่สตรีที่เรียกว่า “ธรรมมาตา” อีกด้วย ทั้งนี้เพื่อทดแทนสิทธิสตรีที่เคยทรงอนุญาตให้อุปสมบทเป็นภิกษุณีในสมัยพุทธกาลได้ แต่หายไปภายหลัง (ดู *เรื่องสิทธิสตรี* บทที่ 4 ข้อ 9 หน้า 127 - 129 ประกอบ)

จึงกล่าวได้ว่า การสร้าง “สวนโมกข์” เป็นห้องทดลองทางจิตตามธรรมชาติ และทำตนเป็น **พ่อค้าทางธรรม** ครั้งนั้น ถือได้ว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาก้าวนำทางและสืบทอดธรรมที่ประสบผลสำเร็จมิใช่น้อย ถ้าจะกล่าวโดยอุปมากับสินค้าชนิดอื่น นับว่าเป็นการเปิดตัวสินค้าทางธรรมیه้อ **ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส** ที่งดงามและน่าประทับใจ

ใจยิ่ง เพราะนำเสนอธรรมทัศน์ในรูปแบบใหม่ที่ท้าทาย ไม่ซ้ำใคร ก่อให้เกิดแรงกระเพื่อม
ในวงการสงฆ์ไทยมิใช่น้อย ทำให้กลายเป็นที่สนใจและวิพากษ์กันอย่างกว้างขวาง หลาย
ฝ่ายต่างสังเกต ฝ้ามอง และจ้องติดตามผลว่า ท่านจะก้าวนำทางและสืบทอดธรรม
อย่างไรต่อไป

2. ประกาศนามอุทิศตนเป็นพุทธทาส, วิเคราะห์ตรวจสอบพระ ไตรปิฎก สืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ และสานต่อจากรอยพระ อรหันต์

2.1 การประกาศนามอุทิศตนเป็น “พุทธทาส” และพยายามเติม เต็มนามนั้นให้สมบูรณ์

การที่ท่านพิสูจน์ความบริสุทธิ์ใจโดยการประกาศนามอุทิศตนเป็น “พุทธทาส” เพื่อ
ที่จะให้คำมั่นสัญญาต่อประชาคมชาวพุทธว่า สิ่งที่กำลังกระทำและที่จะทำต่อไป ล้วนอยู่
ใต้อาณัติ ทาสผู้ซื่อสัตย์ ของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น มิได้คิดจะนอกรีตหรือตั้งลัทธิในกายใหม่
แต่อย่างใด ถ้าสามารถพิสูจน์สิ่งนี้ได้ นอกจากจะเป็นเกราะป้องกันข้อครหาขึ้นมาแล้ว ยัง
สร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ที่จะก้าวตามได้อย่างสนิทใจอีกด้วย จึงถือได้ว่าเป็นการใช้ภูมิ
ปัญญาก้าวนำทางที่แหลมคมอีกกลยุทธ์หนึ่ง ส่วนการปฏิเสธรการศึกษาในระบบ ทำตน
เป็นนกกางพรวนแตกฝูงและตั้ง “ห้องทดลองทางจิต” เป็นสำนักศึกษานอกระบบขึ้นเอง
อาจถูกมองว่าเป็นแกะดำหลงฝูง และถูกวิพากษ์ในเชิงลบ จนกลายเป็นอุปสรรคได้ ถ้าจะ
ก้าวนำ และ สืบทอด ต่อไปให้ราบรื่น จะต้องขจัดข้อครหาเหล่านี้และพิสูจน์ความบริสุทธิ์
ใจให้เป็นที่ประจักษ์ โดยดำเนินการแบบเดียวกับที่กล่าวแล้วเช่นกัน

ในส่วนของความพยายามที่จะเติมเต็มนามนั้นให้สมบูรณ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่าคำ
ประกาศ เป็นทาสผู้ซื่อสัตย์ มิใช่เพียงแค่ “ลมปากอายุเสี่ยง” แต่เจตนาจะให้เป็นอย่างนั้น
จริง ๆ หรืออีกนัยหนึ่ง การที่จะสอนให้ผู้อื่นทำตามวิถีแห่ง “พุทธทาส” ได้ จะต้องแสดง
แบบฉบับ ที่ดีงามให้เป็นที่ประจักษ์ก่อน มิใช่สอนให้ผู้อื่นทำในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติไม่ได้ แต่
จะต้องสอนให้ผู้อื่นทำตามในสิ่งที่ตนพูดและสามารถทำให้ดูได้ ท่านจึงพยายามเติมเต็ม
นามนี้โดยหลากหลายวิธี (ดูรายละเอียด บทที่ 4) เช่น การลงมือสืบค้นขุมทรัพย์จาก
พระโอษฐ์เพื่อที่จะนำมาใช้สานต่อจากรอยพระอรหันต์ โดยนำบาลีพระสูตรต่าง ๆ มาจัด
หมวดหมู่และลำดับขั้นตอนเสียใหม่ เพื่อให้สะดวกและง่ายต่อการใช้ตามรอยพระอรหันต์
เดินตามรอยพระพุทธบาทโดยการฝึกทดลองอยู่คนเดียวในป่าเปลี่ยวที่เงียบและน่ากลัว
นำบทบาทลีลาของพระบรมครูผู้เป็นนายมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหา และเป็นแนวทางใน
ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื่อธรรมของท่านพุทธทาส

การสืบทอดพระศาสนา การนำเอารูปแบบของ พระบรมโพธิยาลัยกลางดินที่พระเชตะวัน
มารังสรรค์ให้เป็น โพธิยาลัยกลางดินที่สวนโมกข์ นำ นิพพาน อันเป็นอุดมคติของชีวิต
ของพุทธศาสนาทำให้เป็นปริญา ตายก่อนตาย ของสวนโมกข์ นำพระวณะเรื่อง พระ
ธรรมจะยังคงอยู่เป็นครูของพวกเรา ภายหลังจากที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน มาทำให้เป็น
บทเพลง พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีวันตาย ภายหลังจากที่ละสังขาร ตลอดจนบทบาทลีลาอื่น ๆ
ของผู้เป็นนายอีกนับไม่ถ้วนล้วนถูกระดมเข้ามาเพื่อประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับกาลสมัยทั้งสิ้น
ไม่ออกนอกกลุ่มนอกทางใด ๆ จึงถือได้ว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาก้าวนำทางที่แหลมคมยิ่งอีก
กลยุทธ์หนึ่งเช่นกัน

2.2 การลงมือตรวจสอบพระไตรปิฎก

การที่จะก้าวนำทางให้ได้ สิ่งที่ต้องรีบกระทำอีกอย่างหนึ่ง คือ การลงมือตรวจสอบ
พระไตรปิฎกอย่างเข้มข้นและจริงจัง ทั้งนี้เพื่อสืบค้นพระวณะและธรรมวินัยที่เชื่อว่าถูก
ต้องกับความเป็นจริง มาใช้ยืนยันและตอบโต้กับนักศึกษาในระบบ (นักอภิธรรม) ว่า เนื้อหา
สาระและวิธีการที่ใช้สอนกันในสมัยนั้น เป็น พระสังฆธรรม (ธรรมะแท้) หรือ สังฆธรรม-
ปฏิรูป (ธรรมะเทียม) กันแน่ ? อาจจะได้ตั้งใจหรือไม่ก็ตาม วิธีการที่นำมาใช้เข้ากัน
ได้กับหลักการของทฤษฎี เชื่อมนัย, สมนัย และปฏิบัตินัย กล่าวคือ ถ้าพิจารณาเห็นว่า
สอดคล้องต้องกันในแต่ละส่วน (ตามหลักของทฤษฎีเชื่อมนัย), มีข้อเท็จจริงรองรับ (ตาม
หลักของทฤษฎีสมนัย) และสามารถนำมาปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง (ตามหลักของ
ทฤษฎีปฏิบัตินัย) ก็ถือว่าเป็นเนื้อหาสาระส่วนนั้นเป็นพระวณะและเป็นธรรมวินัย แต่ถ้าเข้า
กันไม่ได้ ก็ถือว่าเป็นสิ่งปลอมปนในพุทธศาสนา จะต้องชำระสะสางออกไป การตรวจ
สอบพระไตรปิฎกเสียใหม่เท่ากับเป็นความพยายามที่จะกลับไปหาเถรวาทแบบดั้งเดิม
กระบวนการนั้นนอกจากเป็นความพยายามยืนยันสิ่งที่เชื่อว่าถูกต้องแล้ว ยังเป็นการ
ตอบโต้ผู้ที่กล่าวหา โดยชี้ให้เห็นว่าพวกเขาต่างหากที่สั๊กแต่เชื่อและทำตามกันมาอย่าง
หลับหูหลับตา โดยไม่ใช้หลัก “กาลามสูตร” ที่พระองค์ให้ไว้ตรวจสอบข้อเท็จจริงให้ดีเสีย
ก่อน

การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกอย่างจริงจังถือได้ว่าเป็นการศึกษา ภาคปริยัติ หรือ
ศึกษา เชิงทฤษฎี ตามหลักการของพวกเชื่อมนัย ส่วนการตรวจสอบว่ามีข้อเท็จจริง
รองรับหรือไม่ ถือได้ว่าเป็นการศึกษา ภาคปฏิบัติ ตามหลักการของพวกสมนัย ซึ่งพวก
สมนัยจะช่วยให้เห็นว่าถ้าทฤษฎีใดที่ไม่มีข้อเท็จจริงรองรับจนสามารถนำมาสู่การลงมือ
ปฏิบัติได้ ถือว่า ทฤษฎีนั้นว่างเปล่าและเพ้อฝันเลื่อนลอย ส่วนพวกปฏิบัตินัยจะ
พิจารณาว่า แม้จะมีข้อเท็จจริงรองรับและปฏิบัติได้ แต่ถ้าไม่ใช่เพื่อสำเร็จประโยชน์ใน

ทางดับทุกข์ ให้ประเมินว่า **ทฤษฎีนั้นไร้ค่าและความหมาย** ทฤษฎีทั้งสามนี้จึงทำหน้าที่ร่วมกัน โดยทฤษฎีเชื่อมั่นนัยคอย **ศึกษา** สมนัยคอย **ตรวจสอบ** และปฏิบัติ นัยคอย **ประเมินผล** การใช้หลักการของทฤษฎีทั้งสามประกอบกัน ทำให้ท่านเชื่อมั่นว่าวิธีการของท่านถูกต้องทั้งภาค **ปริยัติ** (ทฤษฎี) **ปฏิบัติ** และ **ปฏิเวธ** (ดับทุกข์ได้จริง)

2.3 การสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคิด

โดยหลักทั่วไปของการเป็นผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นการเมือง ทางความคิด หรือทางจิตวิญญาณ สิ่งที่จะต้องรีบกระทำคือ **การสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคิด** (ดูรายละเอียดบทที่ 2 ข้อ 2 หน้า 37 - 44 ประกอบ) เพื่อป้องกันมิให้ถูกหยิบยกมาโจมตีในภายหลังได้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องพิสูจน์ความเป็น “พุทธทาส” ให้รัดกุมยิ่งขึ้น โดยหยิบยกเอาหัวใจของพุทธศาสนา เรื่อง **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น** และมาตรการตรวจสอบความจริง เรื่อง **กาลามสูตร, โคตมิสูตร** และ **หลักมหาปเทศสี่** มาใช้ ในส่วนของ **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น** จะทำหน้าที่เป็นเสมือน “ใบเบิกทาง” คอยเตือนอย่ายึดมั่นถือมั่นแม้แต่พระไตรปิฎก จึงทำให้ท่านสามารถตีความประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสมและจำเป็น โดยดำเนินการภายใต้กรอบของ 3 มาตรการ คือ มาตรการ **กาลามสูตร** ทำหน้าที่พิสูจน์ว่าถ้าจะเชื่อหลักคำสอนใดเป็นพระวจนะหรือธรรมวินัย ก็ต่อเมื่อพิสูจน์ได้ว่าสามารถนำมาใช้ให้สำเร็จประโยชน์ในการดับทุกข์ได้จริงหรือไม่ มาตรการ **โคตมิสูตร** ทำหน้าที่ตรวจสอบว่าเนื้อหาสาระนั้นเข้ากันได้กับหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาเรื่องการดำรงชีวิตอยู่อย่างมักน้อยสันโดษหรือไม่ ส่วนมาตรการ **มหาปเทศสี่** ทำหน้าที่เปรียบเทียบดูว่า เนื้อหาสาระนั้นเข้ากันได้กับหลักธรรมวินัยหรือไม่

การที่จะเข้าใจหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้น **ถ้าจะพูดกันอย่างรัดกุมแล้ว** ยังไม่มีใครยืนยันได้ว่า **สิ่งที่เป็นจริงหรือถูกต้องกับความจริง เป็นอย่างไรกันแน่** เพราะคำสอนเหล่านี้มิใช่ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ใครได้ยินได้ฟังมาด้วยตนเองโดยตรง แต่เป็นข้อมูลที่ได้จากการอนุมานสืบต่อกันมาเป็นทอด ๆ จึงยังไม่ครบองค์ประกอบของความจริง 3 ประการ ที่ว่า (1) พระองค์ตรัสไว้เช่นนั้นจริง (2) เราเชื่อว่าตรัสไว้เช่นนั้นจริง และ (3) มีหลักฐานยืนยันว่าตรัสไว้เช่นนั้นจริง (ดู **องค์ประกอบของความจริง** บทที่ 2 ข้อ 1 หน้า 27) คำสอนดังกล่าวเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสืบทอดและตีความต่อ ๆ กันมาหลายชั้น ท่านพุทธทาสจึงถือว่ามีความชอบธรรมที่จะศึกษาตีความเอาเองบ้าง ถึงแม้จะถูกกล่าวหาว่าปฏิเสธพระไตรปิฎก แต่มิได้ปฏิเสธส่วนที่เป็นพระวจนะ หากแต่ปฏิเสธเฉพาะส่วนที่ท่านเชื่อว่าจะเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังต่างหาก

อันที่จริง ยังไม่เคยมีใครชี้ให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า ท่านกระทำผิดตรงไหน หากจะ

มีบ้างก็พวกนักอภิธรรม ที่กล่าวหาว่าเป็น “พวกนอกคอก” (Unorthodox) ที่ชอบทำอะไรไม่เหมือนชาวบ้าน แปลบาลีตามใจชอบโดยไม่คำนึงถึงหลักไวยากรณ์ และตีความธรรมะไม่เหมือนใคร แต่ท่านตอบได้ว่าที่ต้องแปลและตีความเช่นนั้น เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง จึงน่าจะปล่อยให้เป็นที่ของผู้อ่านที่จะวินิจฉัยเองว่าควรจะเลือกเชื่อฝ่ายใด นอกจากนี้ถ้านำหลักแห่งความสอดคล้องของทฤษฎีเชื่อมนัยมาตรวจสอบ จะพบว่าเนื้อหาในพระไตรปิฎกบางส่วนขัดแย้งกันเองจริง และยังขัดแย้งกับหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาอีกด้วย โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นพระอภิธรรม อีกทั้งยังสอนให้คนติดข้องหลงใหลกามคุณบนสวรรค์ แถมยังนำเอาเรื่องยักษ์มารเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การสวดภาณยักษ์ ทำให้ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของยักษ์ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงไม่เชื่อว่าคำสอนส่วนนี้จะเป็นจริง นอกจากนี้ยังตั้งคำถามในเชิงวิพากษ์ว่า การตีความให้หลงใหลอยู่ในกามคุณและติดข้องอยู่กับรสแห่งสวรรค์อันน่าเสียดิตรสขมมั่ง และให้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของยักษ์หรือพระราหูตามแบบที่สอนกันอยู่ในหมู่นักอภิธรรม กับการตีความให้ถอนตัวออกเสียจากกามคุณ ให้รู้จักพึ่งตนเอง และให้ใช้ปัญญาเป็นเทียนส่องทางตามแบบของท่าน อันไหนควรจะสอดคล้องกับหลักการของพุทธศาสนามากกว่ากัน ?

ฉะนั้น เมื่อนำเหตุผลเหล่านี้มาประกอบพิจารณา จะเห็นได้ว่าคำตอบได้นี้มีเหตุผลน่ารับฟังและมีความชอบธรรมอยู่ในตัว เพราะสามารถพิสูจน์ได้ว่า (1) สิ่งที่ทำนั้นกระทำตามช่องทางเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นที่ทรงเปิดไว้ให้ (2) การตีความแบบของท่านเมื่อตรวจสอบด้วยหลักกาลามสูตรแล้ว พบว่าก่อให้เกิดสำเร็จประโยชน์ในชาตินี้ได้จริง (3) การตีความให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างสันโดษเรียบง่าย เข้ากันได้กับหลักโคตมีสูตรมากกว่า และ (4) การตีความแบบนี้ เมื่อนำมาเทียบเคียงกับหลักคำสอนในมหาปเทศส์แล้วจะไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมวินัยแต่อย่างใด

3. ตั้งคณะธรรมทาน

ถ้าพิจารณาตั้งแต่ต้นจะเห็นว่าการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมแบบพุทธทาสดำเนินกระบวนกรอย่างเป็นระบบครบวงจร โดยเริ่มจากก่อตั้งห้องทดลองทางจิต ซึ่งเป็นงานบุกเบิกด้านสถานที่ ประกาศนามอุทิศตนเป็นพุทธทาสและพยายามเติมเต็มนามนั้นให้สมบูรณ์ ซึ่งเป็นงานด้านพิสูจน์ภาวะผู้นำทางจิตวิญญาณและสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคิด ส่วนในข้อนี้จะกล่าวถึงงานอีกด้านหนึ่ง คือ การร่วมมือกับนายธรรมทาสพานิช (ผู้น้อง) จัดตั้งองค์กรหรือคณะทำงานที่เรียกขานกันในนาม “คณะธรรมทาน” ท่านอธิบายความหมายของ “นาม” นี้ว่า “...ไม่ใช่นามของสมาคม แต่เป็นนามของคนจำพวกหนึ่ง ซึ่งมีเจตนาที่จะปลุกเขย่า ปลุกชี้แจง เปิดหูเปิดตา อบรมกันและกัน

ให้รู้จักกรรมอันแท้จริงของพระพุทธเจ้า ไม่เฉพาะแต่คนที่มาประชุมกัน แต่จะเป็นใคร อยู่ที่ไหนก็ตาม ถ้ามีจุดหมายร่วมกันเช่นนี้ ก็ถือว่าเป็นคณะธรรมทานได้...”¹⁰

อันที่จริงประกายทางความคิดเรื่องนี้มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 - 2472 ก่อนตั้งสวนโมกข์ โดยนายธรรมทาส ฯ ได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก **สมาคมมหาโพธิ ของภิกษุธรรมपालะ** และหนังสือพิมพ์ “**ยังอิสต์**” ของญี่ปุ่น ประกอบกับการติดต่อกับชาวลังกาชื่อ **สิริเสนา** ทำให้รู้ข่าวคราวความเคลื่อนไหวเรื่องการฟื้นฟูพุทธศาสนาในต่างแดน จึงคิดจะนำมาทำตามแบบอย่างในประเทศไทยบ้าง ในครั้งแรกได้ชักชวนผู้ร่วมอุดมการณ์ เช่น นายเที่ยง จันทเวช, นายดาว ใจสะอาด, นายฉั่ว วรรณกลัด, นายเนิน วงศ์วานิช, นายกวย กิวไม้แดง มาร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการ ช่วยกันจัดหาหนังสือ เช่น เทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ไทยเขษม วิสาขะ เป็นต้น แล้วนำมาตั้งเป็น **หีบหนังสือ** ให้ผู้ที่สนใจได้หยิบยืมอ่าน¹¹ ในขณะนั้น ท่านพุทธทาสยังอยู่ที่กรุงเทพฯ ฯ ยังไม่แตกฉานภาษาอังกฤษเท่านายธรรมทาส ฯ (อดีตนักศึกษาแพทย์ชั้นปีที่ 2) จึงไม่รู้จักความเคลื่อนไหวในต่างแดนมากนัก จะมีบ้างก็ที่นายธรรมทาส ฯ ส่งข่าวคราวไปให้ ครั้นกลับมาตั้งสวนโมกข์ ท่านเห็นว่าวิธีการนี้มีประโยชน์ จึงนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมอิกกัลยฤทธิ์หนึ่ง โดยชี้แจงวัตถุประสงค์ วิธีการ และความมุ่งหวังของ **คณะธรรมทาน** ไว้ในหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 พฤษภาคม 2476 ว่า

คณะธรรมทาน ตั้งขึ้นเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ... เพื่อมีส่วนช่วยเหลือให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ในยุคกึ่งพุทธศาสนายุกาล, โดยเผยแผ่ความจริงในพระธรรมวินัยอย่างไม่ปิดบังซ่อนเร้น เพื่อให้พุทธบริษัทได้มีความรู้ ยังกันและกันให้ชำระล้างความชั่ว อันเป็นเสี้ยนหนาม และเพาะปลูกการประพฤติชอบแท้จริง อันเป็นความสุข...

ในครั้งพุทธกาล คนจะโง่หรือฉลาดก็ตาม พระอัญญาโกณฑัญญะได้ฟังเทศน์ในครั้งแรก ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แต่เดี๋ยวนี้เราฟังกันทุกวัน เรียนกันเป็นปี ๆ บางคนเรียนได้มากกว่าพระสารีบุตรเสียด้วยซ้ำ ก็ยังไม่มีใครได้รับผลอันเป็นโลกุตตระในพุทธศาสนา คือความพ้นทุกข์ ซึ่งไม่ต้องลำบากใจด้วยอำนาจ ราคะ โทสะ โมหะ อย่างคนทั้งหลาย ดูคล้ายกับว่า คำสั่งสอนในพุทธศาสนาไม่สามารถให้ผลจริง ดังที่กล่าวไว้เลย...

เมื่อปริยัติธรรมเจริญถึงเพียงนี้แล้ว เราจึงชวนกันก้าวหน้าอีกก้าวหนึ่งเกิด คือ **จงช่วยกันรื้อฟื้นวิปัสสนาธุระหรือส่งเสริมปฏิบัติธรรม** อยาตั้งหน้าเรียนหลาภยศ หรือเรียนไว้สอนกันเฉย ๆ อย่างเดียว เพราะพระองค์ตรัสไว้ว่า คนเช่นนี้เหมือนกับผู้เลี้ยงวัว

ให้คนอื่นกินนมเท่านั้น...

เหตุนี้ คณะกรรมการฯ จึงพยายามอย่างยิ่ง ที่จะส่งเสริมการปฏิบัติธรรมให้เจริญก้าวหน้าไปอีกอย่างไร และยอมสละทุกอย่าง เพื่อปฏิบัติตามธรรมวินัยให้ถูกต้องและครบถ้วนจริง ๆ เพื่อว่าในหมู่ภิกษุเหล่านั้น จะมีผู้มีอุปนิสัยแก่กล้าสามารถบรรลุมรรคผล เป็นผู้หมดจดจากความชั่วทั้งหลาย เป็นพระสงฆ์ที่แท้จริง ไม่ใช่สมมติสงฆ์ หรืออย่างน้อยที่สุดเป็นสมมติสงฆ์ที่กำลังปฏิบัติเพื่อบรรเทา รากะ โทสะ โมหะ ตามหลัก ตัดสินธรรมวินัยของพระองค์ ก็ยิ่งดีกว่าที่กำลังปฏิบัติสิ่งสม ซึ่งรับเทยยธรรมของชาวบ้าน มาบริโภคแล้ว บางทีหาอาจอำนวยความสะดวกให้สำเร็จแก่ทายกหรือผู้ตายที่เขาอุทิศถึงไม่ เพราะตนเองไม่เป็นทักษิณียบุคคล และไม่พยายามจะเป็นเสียเลย

คณะกรรมการฯ ไม่มีเข้มนุ่งหมายที่จะแยกสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบออกจากสงฆ์ที่ปฏิบัติผิด ๆ พลาด ๆ เป็นการทำสงฆ์ให้แตกแยกกันเป็นพวกเป็นเหล่า แต่มีความประสงค์อย่างแรงที่อยากให้สงฆ์ทั้งสิ้น เป็นผู้ปฏิบัติตรงตามธรรมวินัย ยิ่งขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้ และไม่เอาโลกเป็นปัทมฐาน ให้เรียกได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเสมอกันไปหมด หรือมีมากกว่าที่ปฏิบัติผิด ๆ ผู้มีความเห็นว่า คณะกรรมการฯ มีจุดประสงค์ แยกสงฆ์ออกเป็นสองพวกนั้น เป็นความเข้าใจผิดอย่างร้ายกาจ ขอท่านพิจารณาจุดจึงดีเสียก่อนเถิด แล้วจึงช่วยกัน...

การจัดหาสถานที่ให้เหมาะสมแก่การปฏิบัติ คณะได้เช่าที่แห่งหนึ่งจากรัฐบาล เป็นวัดร้างมานาน แต่ยังมีพิพิธสีมา ไกลจากคนพลุกพล่าน เงียบสงัด มีโคนไม้ ร่มไม้ เตียนสะอาด สระน้ำมีน้ำใสเย็น ที่นั่งที่นอนพอควรแก่ภาวะของภิกษุผู้พยายามกระทำตนให้ตรงต่อธรรมวินัย และมีสิทธิที่จะห้ามไม่ให้คนเข้าไปเที่ยวอย่างวัดอื่น เหมาะแก่การหาความสงบ เพื่อทำการค้นคว้าทางใจ ที่นี้จะไม่จัดให้เป็นวัด แต่จะจัดให้ตรงกับที่เรียกในภาษาบาลีว่า อาราม แปลตามตัวว่า ป่าเป็นที่รื่นรมย์ ไม่ใช่วัด เรียกว่า ป่า สอน (ตรงกับที่ฝรั่งเรียกว่าปาร์ก) และให้ชื่อตามความมุ่งหมายว่า สอนโมกขพลาราม แปลว่า ป่าไม้ที่ยืนดีเป็นกำลังให้ถึงธรรมเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ เวลากำลังจัดอยู่ เพื่อตั้งใจรับรองผู้ปฏิบัติจริง ๆ อันจะจรมาจากทิศทั้งสี่ ไม่จำกัดพวกจำกัดชั้น เพื่อเป็นโอกาสแก่ผู้ปรารถนาทุกท่าน จะได้มีชีวิตตามที่ต้องการ ในวงแห่งการปฏิบัติเพื่อโลกุตตรสุข ¹²

กิจการของคณะกรรมการฯ แบ่งออกเป็น 3 แผนก (แผนก) ประกอบด้วย 19 ภาระงาน ดังนี้

(1) แผนกสวนโมกขพลาราม

๑. แผนกวิชาธิการ และผู้สมุด, ทำการค้นคว้าทางฝ่ายหลักวิชาโดยเฉพาะ.

๒. แพนกสัมภาระการ และปฏิคม, ทำงานจัดสถานที่ และต้อนรับแขกของสถานนี้.
๓. แพนกสื่อสาร และแลกเปลี่ยนความรู้ ทำการติดต่อกับคนทั่วไป.
๔. แพนกนักปฏิบัติธรรม ทำการค้นคว้าด้วยทางวิปัสสนา โดยเฉพาะ.
๕. แพนกเผยแพร่วิชาที่ค้นได้ ด้วยวิธีทันสมัย และมีศิลปะ.
๖. พิพิธภัณฑ์ภาวนูปกรณ์ มีวัตถุและภาพเกื้อกูลแก่การศึกษาก็มีพื้นฐานทุกชนิด.

(2) แพนกคณะธรรมทาน

๗. แพนกจาริกเผยแพร่ธรรม ทั่วทุกจังหวัด, หรือทั่วประเทศ.
๘. แพนกทำการเทศนา ประจำสำนักงาน, หรือเฉพาะในเขตต์.
๙. แพนกห้องอ่านหนังสือประชาชน, จูงให้รักการศึกษา.
๑๐. แพนกห้องสมุดสำหรับการค้นคว้า, สร้างตู้สมุดให้เพียงพอแก่การทำงานที่ทำ.
๑๑. แพนกกองวิชาธิการ ทำการค้นคว้าร้อยกรองสรรพวิชาทางพุทธศาสนา.
๑๒. แพนกดำเนิน วิถีโฆษณาการที่ทันสมัย, ตลอดถึงนโยบาย.
๑๓. แพนกหนังสือพิมพ์ ออกตามรายคาบตามสามารถ, เพื่อโฆษณาธรรมและสื่อสาร.
๑๔. แพนกหนังสือเอกสาร, พิมพ์หนังสือจำหน่ายเอากุศลเป็นกำไร, และแจกฟรี.
๑๕. แพนกโรงพิมพ์, เพื่อบำบัดความยุ่งยากอันเกิดจากการพิมพ์ที่อื่นไกล.
๑๖. แพนกโรงเรียนอบรมตามหลักพุทธศาสนา, และพุทธวิทยาลัย.

(3) แพนกบำเพ็ญทาน

๑๗. แพนกบำเพ็ญทานประจำสัปดาห์ หรือบักซ์, (เช่น สังฆทาน).
๑๘. แพนกบำเพ็ญทานประจำปี, (เช่น กฐินตามวิธีที่ถูกต้อง).
๑๙. แพนกบำเพ็ญทานคราวพิเศษ, (เช่น ทุพภิกขภัย โรงเรียน เด็กอนาถา).¹³

จาก 19 ภาระงานนี้ ได้สะท้อนให้เห็นการใช้ภูมิปัญญาอย่างเป็นระบบครบวงจร แม้ในระยะแรกอาจจะติดขัดเพราะกำลังคนน้อย แต่ระยะต่อมามีผู้ศรัทธาเพิ่มขึ้น จึงเกิดแนวร่วม และค่อย ๆ ยกระดับความพร้อมขึ้นตามลำดับ จนสามารถผลักดันให้เส้นทางสายสวนโมกข์เป็นที่รู้จักแพร่หลาย จึงนับได้ว่าการก่อตั้งคณะธรรมทานเพื่อเป็นองค์กรดำเนินงาน เป็นการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมที่สำเร็จประโยชน์มิใช่น้อย ควรยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดีได้อีกกลยุทธ์หนึ่ง

4. ออกหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” และตั้งโรงพิมพ์

พร้อม ๆ กับกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น ท่านยังออกหนังสือพิมพ์และตั้งโรงพิมพ์ อันที่จริงถ้าดูประวัติย้อนหลัง จะพบว่าตอนอุปสมบทใหม่ ๆ เคยออกหนังสือพิมพ์ด้วยลายมือเขียน ลงในกระดาษฟูลสแก๊ป¹⁴ จึงน่าจะกล่าวได้ว่า *วิญญาน* นักหนังสือพิมพ์ คงจะมีมาก่อนหน้านี้แล้ว ครั้นออกมาตั้งสวนโมกข์ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการ “ก้าว นำ” โดยออกหนังสือพิมพ์ขนาด 8 หน้ายก ชื่อ *พุทธศาสนา* (คงรูป “ส” ภาษาบาลีไว้)¹⁵ เปิดตัวสู่โลกบรรณพิภพฉบับปฐมฤกษ์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2476 (หลังจากตั้งสวนโมกข์ 1 ปี) ในระยะต่อมาได้จดทะเบียนเป็นหนังสือพิมพ์รายไตรมาส (ราย 3 เดือน) กำหนดออกทุกเดือนกุมภาพันธ์ (กุมภาพันธ์ - เมษายน), พฤษภาคม (พฤษภาคม - กรกฎาคม), สิงหาคม (สิงหาคม - ตุลาคม) และพฤศจิกายน (พฤศจิกายน - มกราคม) หนังสือพิมพ์นี้ออกต่อเนื่องกันมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) รวมได้ 71 ปี นับว่าอายุยืนยาวมาก เมื่อเทียบกับฉบับอื่นในประเภทเดียวกัน

หนังสือ *พุทธศาสนา* มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแผ่ธรรมะและกิจการสวนโมกข์ สื่อสารประชาสัมพันธ์กับโลกภายนอก สร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นเวทีซักถามข้อข้องใจ แสดงความคิดเห็น ได้ตอบระหว่างคนต่างมุมมอง และยังเปิดโอกาสให้บทความต่าง ศาสนาแวะเวียนเข้ามาทักทายอยู่เสมอ¹⁶ โดยมีตัวท่านเป็นนักเขียนประจำ ถ้าเขียนหลายบทความจะใช้หลายนามปากกาหมุนเวียนกันไป (ดู *นามปากกา* บทที่ 3 ข้อ 3 หน้า 86) ส่วนนักเขียนอื่นแวะเวียนเข้ามาตามโอกาสรูปแบบเนื้อหาตั้งแต่เดิมมาแบ่งออกเป็น 3 ภาค ได้แก่ **ภาคความรู้ทั่วไป** อยู่ภายใต้การดูแลของนายธรรมทาส ฯ มีหน้าที่รายงานข่าวสารความเคลื่อนไหวและบทวิจารณ์ในแวดวงพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ ส่วนอีก 2 ภาคที่เหลือ อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของท่านเอง คือ **ภาคพระไตรปิฎกแปลไทย** มีหน้าที่ให้ความรู้หลักธรรมคำสอนจากพระโอษฐ์ที่แปลมาจากบาลีโดยตรง และ **ภาคส่งเสริมการปฏิบัติธรรม** มีหน้าที่แนะนำส่งเสริมวิธีฝึกฝนปฏิบัติธรรม แต่ในปัจจุบัน บางฉบับ อาจจะมีเพิ่มเติมภาคพิเศษอื่น ๆ เช่น ฉบับปีที่ 69 เล่ม 1 กุมภาพันธ์ 2544 มี **ภาค 100 ปีพุทธทาส และ ภาคคณะธรรมทาน** เป็นต้น

การเผยแพร่หนังสือ *พุทธศาสนา* ในระยะแรก กระทำโดยแทรกเป็นบัตรคูปองลงในหนังสือ *ไทยเขมรรายสัปดาห์* ผู้ที่สนใจและตัดคูปองพร้อมแนบแสตมป์ส่งมา คณะธรรมทานจะจัดส่งหนังสือไปให้ ถ้าคิดราคาจำหน่ายสมัยนั้น (พ.ศ. 2476) ตกฉบับละ 20 สตางค์ เฉพาะฉบับเปิดตัวจำหน่ายหมดในระยะเวลานั้น จนต้องพิมพ์ซ้ำเป็นครั้งที่ 2 และ 3 ทำให้กลายเป็นที่รู้จักของชาวบรรณพิภพแห่งวงการพุทธศาสนาและวงวิชาการทั่วไป ในปัจจุบันราคาเปลี่ยนไปตามภาวะเศรษฐกิจและมูลค่าของเงินตรา แต่นับว่าราคาถูก

เมื่อเทียบกับหนังสือประเภทเดียวกัน หนังสือฉบับนี้ นอกจากจะขายแล้วยังเผยแพร่ในรูปแบบของการจ่ายแจกอีกด้วย ถ้าห้องสมุดหรือหน่วยงานใดต้องการ สามารถติดต่อได้ที่ คณะกรรมการ อธิการคณะกรรมาธิการ เลขที่ 68/1 หมู่ 6 ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี รหัสไปรษณีย์ 84110 โทรศัพท์หมายเลข (077) 431596 - 7, 4331661 - 2 โทรสารหมายเลข (077) 431597

ส่วนการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นเองที่ไชยา เกิดจากปัญหาความล่าช้าและไม่สะดวก การไม่มีโรงพิมพ์เป็นของตนเองเปรียบเสมือน “การยืมจมูกคนอื่นหายใจ” ต้องเดินทางไปติดต่อ พิสูจน์อักษรที่กรุงเทพฯ ทำให้เสียทั้งเงินและเวลา ไม่ทันกับภารกิจเร่งด่วน กลายเป็นอุปสรรคต่อการก้าวนำทางและสืบทอดธรรม ฉะนั้นพอขึ้นปีที่ 2 (พ.ศ. 2477) ท่านแก้ปัญหาโดยให้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นเอง เป็นแท่นพิมพ์ขนาดเล็กยี่ห้อ “ทิบท็อป” ใช้แรงคน พิมพ์ได้คราวละ 2 หน้า¹⁷ แต่มีใช้ว่าจะพิมพ์งานได้ทั้งหมด ยังคงมีบางส่วนที่ทยอยส่งพิมพ์ที่ กรุงเทพฯ อยู่

การออกหนังสือพิมพ์และตั้งโรงพิมพ์ ถือได้ว่าเป็นกลยุทธ์ ก้าวนำ และ สืบทอด ที่มีประสิทธิภาพอย่างหนึ่ง ถ้าจะวิเคราะห์เปรียบเทียบกับวิธีเผยแพร่อุดมการณ์และแนวคิดอื่นทั้งในและต่างประเทศ ไม่ว่าในอังกฤษ อินเดีย หรือศรีลังกา ต่างก็มีหนังสือเผยแพร่พุทธศาสนา¹⁸ ไม่มีลัทธิแนวคิดใดสามารถเผยแพร่บรรลุเป้าหมายได้โดยไม่มีสื่อเป็นกระบอกเสียง จะต่างกันก็แต่ชนิดของสื่อ เช่น วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ หรือ สื่อสิ่งพิมพ์ แต่ในบริบทของท่านพุทธทาส การออกหนังสือพิมพ์และตั้งโรงพิมพ์เอง ถือว่า ก้าวหน้ากว่าสำนักทางพุทธอื่นใดในประเทศไทยสมัยนั้น ถ้าจะประเมินง่าย ๆ จะพบว่า ท่านสามารถเผยแพร่ “อุดมการณ์แบบนภางนวลแตกฝูง” และสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งภายในและต่างประเทศ ทั้งในแง่ของการสนับสนุน อำนวยความสะดวก และนำแนวคิดสายสวนโมกข์ออกไปสร้างเครือข่ายได้อย่างน่าพอใจ มีบุคคลสำคัญไม่น้อยที่รู้จักและเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือ (ดู ข้อ 13 เรื่อง การสร้างเครือข่ายสหธรรมไว้สืบทอดเจตนารมณ์ หน้า 178 - 181 ประกอบ) เพราะรู้จักสวนโมกข์และได้ยินกิตติศัพท์ของท่านผ่านทางหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา นี้เอง จึงนับว่าเป็นภูมิปัญญา ก้าวนำ และ สืบทอด ที่ประสบผลสำเร็จอีกกลยุทธ์หนึ่ง

5. สร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ และผลิตสื่อช่วยสอน

กลยุทธ์ในการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจ คือ การสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ หรือที่เรียกกันง่าย ๆ ว่า โรงหนังสือสวนโมกข์ (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับ ภาพปริศนาธรรมในโรงหนังสือสวนโมกข์ บทที่ 3 ข้อ 3.3 หน้า 92 - 93) ซึ่งอำนวย

ประโยชน์ทางธรรมได้มากเป็นอันดับสองรองจากหนังสือ¹⁹ ในการก่อสร้างครั้งนั้นต้องใช้เงินถึง 2 ล้านบาท (ราคาในปี พ.ศ. 2508) จึงต้องขออนุโมทนาจากผู้มีจิตศรัทธา (เป็นกิจการเดียวที่ขอรับบริจาค) โดยทำเป็น “สาส์นส่วนตัว จาก พุทธศาสนิกชน” เรื่อง “โรงพยาบาลสวนโมกข์” เนื้อหาสาระในสาส์น ได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาได้เป็นอย่างดี ดังนี้

ถึงสหยาธรรมทานทั้งหลาย

เหตุการณ์ได้บังคับให้สวนโมกข์ในปัจจุบันจำเป็นต้องมีอาคาร และอุปกรณ์สำเร็จรูปแบบที่เตรียมพร้อมอยู่เสมอขึ้นสักหลังหนึ่ง เนื่องจากเหตุผลดังต่อไปนี้

(๑) ข้าพเจ้ายังมีความแน่ใจ ในวิธีการเผยแพร่ธรรมในแบบที่กำลังกระทำอยู่บัดนี้ แต่ความชราถอยกำลังของข้าพเจ้าเอง ทำให้ไม่มีแรงที่จะเทศน์ หรือพูดอธิบายอะไรเป็นเวลานาน ๆ วันละหลาย ๆ ครั้งดังแต่ก่อนได้

จึงอยากจะมีห้องอุปกรณ์สำเร็จรูป เต็มไปด้วยเครื่องใช้ เช่น เทปบันทึกเสียงร่วมสองร้อยเรื่องที่มีอยู่แล้วในเวลานี้ ให้แขกผู้ไปเยี่ยมเลือกเปิดฟังเอาเอง ร่วมกับเด็กเฝ้าห้องได้ตลอดเวลา ฯลฯ เป็นต้น เป็นเครื่องทุนแรงให้แก่ข้าพเจ้าโดยตรง

(๒) ในระยะอีกไม่นานนี้ ทางหลวงสายใต้จะผ่านหน้าสวนโมกข์ (ปัจจุบันทางหลวงสายเอเชีย ผ่านแล้ว - ผู้วิจัย) ทำให้มีแขกเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อนอีกหลายเท่าตัว จึงคิดหาเครื่องทุนแรง เพื่อแก้ปัญหาข้อนี้ เพราะรักกิจการเผยแพร่ธรรมอยู่ จึงอยากจะมีอุปกรณ์ ดังที่จะกล่าวโดยละเอียด ในตอนถัดไป

(๓) เพื่อประหยัดเวลาของแขก ทั้งที่ไปศึกษาและไปเยี่ยม โดยที่อุปกรณ์สำเร็จรูปในอาคารนั้น และได้ฟังตามลำดับ และวิธีที่เรากำหนดให้อย่างเคร่งครัดจริง ๆ แล้ว ชั่วโมง ๒ - ๓ ชั่วโมง จะทำให้เขาได้รับความรู้เท่ากับอ่านตามธรรมดา ที่ใช้เวลาเป็นเดือน ๆ ที่เดียว ทั้งยังได้รับความสนุกสนาน เพลิดเพลินอย่างยิ่งตลอดเวลาเหล่านั้นด้วย ซึ่งนับว่าเป็นกำไรพิเศษเหลือหลาย

(๔) และประการสุดท้ายนี้ การมีอาคารชนิดนี้ จะเหมาะสมและสะดวก ในการต่อต้านความเสื่อมศีลธรรมของยุคปรมาณู และจะทำอะไรได้รวดเร็ว สมกับความหมายของยุคนี้ แม้แต่ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกันด้วย และจะเรียกอาคารประเภทนี้ว่า “โรงมหรสพทางวิญญาณสำหรับมนุษยสมัยปรมาณู” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “โรงหนัง” ที่เป็นปรปักษ์ศัตรูต่อโรงหนังชนิดที่เป็นภัยแก่ศีลธรรมทั่วไป

กิจการที่จักจัดให้มีในอาคารนี้

(๑) กิจการของ ร.ร. วันอาทิตย์ สำหรับนักเรียนชายหญิงหลายโรงเรียนด้วยกัน เป็นการถาวร... ตามแบบที่เห็นว่าจะมีผลดี ไม่ชวนเบื่อ พร้อมด้วยความสะดวกอย่างยิ่ง

(๒) กิจกรมแบบ ร.ร. วันพระ สำหรับประชาชนทั่วไป เป็นการถาวร เพื่อยกระดับพุทธบริษัทให้สูงขึ้น ทั้งในด้านความรู้โดยตรง ความรู้รอบตัว การปฏิบัติธรรมและการสืบอายุพระศาสนาและแม้ที่สุดแต่การสอนภาษาไทยแก่อุบาสกอุบาสิกาที่ยังไม่รู้หนังสือ

(๓) กิจกรมแบบ ร.ร. อบรมภิกษุที่จะเป็นเจ้าหน้าที่องค์การเผยแพร่ธรรม ... ทั้งนี้เพื่อให้มีผู้ทำงานในหน้าที่นี้มากขึ้น ตามที่มีการเรียกร้องกันยิ่งขึ้นทุกวัน

(๔) การสวดมนต์ แบบที่เชื่อว่าจะทำให้คนมาสวดและมาฟังกันอย่างมีความสุขและพอใจ ไม่แพ้การสวดมนต์ตามโบสถ์ของชาวฮินดู ที่มีการสวดคัมภีร์ภควัทคีตา โดยเฉพาะในประเทศอินเดีย

(๕) การให้ความรู้และความเพลิดเพลินในทางธรรม แก่นักทัศนาศรที่ไปเยี่ยมสวนโมกข์เพียง ๒ - ๓ ชั่วโมง ในลักษณะที่เชื่อว่าจะลืมได้ยาก ทั้งที่ไม่มีใครได้รับความลำบากหรือหมดเปลืองอะไรเพิ่มขึ้น

(๖) กิจการบางประการที่จัดขึ้นสำหรับแขกผู้ตั้งใจเดินทางไปจากที่ไกล ให้ได้รับผลคุ้มค่าของการไปมากที่สุดเท่าที่จะจัดได้ สำหรับผู้ตั้งใจจะศึกษาจริง ๆ ไม่ใช่หูดงค์ไหว้พระเอาบุญ อย่างพิธีรีตอง

(๗) กิจการฝึกหัดอบรม สั่งสอน ตลอดถึงพิธีกรรมบางชนิด ทุกชนิด ที่จะมีแก่บรรพชิตและคนวัดที่อยู่ประจำในสวนโมกข์ทุกคน จะได้รับความสะดวกอย่างยิ่งจากอาคารหลังนี้

สิ่งของที่จัดให้มีไว้เป็นประจำ

(๑) พิพิธภัณฑวัตถุสิ่งของเฉพาะที่แสดงให้ทราบประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนา...

(๒) พิพิธภัณฑวัตถุอย่างแห่งวัตถุอุปกรณ์หุ่นภาพถ่ายจำลองและอื่น ๆ ...

(๓) พิพิธภัณฑแห่งวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นในสวนโมกข์ ...

(๔) การฉายภาพนิ่งในชุดปริศนาธรรมและอื่น ๆ ...

(๕) การแสดงแผนผังไดอะแกรม ของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ...

(๖) การเปล่งเสียง ประกอบภาพ หรือไดอะแกรมที่กำลังมีผู้ดูอยู่ ...

(๗) ห้องทำงานบันทึกเสียง และถือปี่ภาพ ที่มีประสิทธิภาพ ...

(๘) การฉายภาพยนตร์ประกอบความรู้ทางธรรมและความรู้ทั่วไป ...

การขอความช่วยเหลือจากสหประชาชาติ

หวังว่าสหประชาชาติทั้งหลาย จะช่วยเหลือร่วมมือกัน ให้สวนโมกข์มีอาคารสำเร็จรูปทำนองนี้ได้ในอนาคตอันใกล้ที่สุด เพื่อกิจการอันจักก้าวหน้า และเพื่อเป็นอาคารประกาศธรรมแบบตัวอย่าง หลังแรกที่สุดในประเทศไทย

อนึ่ง ขอวิงวอนผู้สนใจในการประกาศธรรมจงได้ร่วมมือกันสร้าง “โรงหนัง” แบบนี้ ในลักษณะที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นของตัวเองขึ้น ให้ทั่วห้วระแหงด้วยเถิด จะเป็น Moral Re-arming ทางศีลธรรมที่มีลักษณะเป็น Dynamic อันมองไม่เห็นตัวอย่างรุนแรงอยู่ในบรรยากาศทั่วไป เพื่อประโยชน์แก่สันติภาพอันถาวรของมนุษย์เรา ข้าพเจ้าจึงได้ให้รายละเอียดไว้อย่างยืดยาวเช่นนี้

พุทธทาส อินทปญญ

โมกขพลาราม ไชยา

๑ กันยายน ๒๕๐๘²⁰

การเผยแพร่ธรรมะด้วยวิธีดังกล่าว นับว่าก้าวหน้าเร็วจนผู้อื่นตามไม่ทัน จึงก่อให้เกิดความเข้าใจผิด และถูกกล่าวหาว่าเป็น “ดิสเนย์แลนด์” หรือ “สวนสนุก” หาใช่สถานที่ปฏิบัติธรรมแต่อย่างใดไม่ ท่านจึงออกมาตอบโต้ แต่ฝ่ายต่อต้านก็ ไม่ยอมรับแจกดวงตา ยังคงโหมกระพือข่าวในทางลบต่อไปอีก แต่ในขณะที่เดียวกันก็เพิ่มความอยากรู้อยากเห็นด้วยเช่นกัน จึงมีผู้คนมาเยี่ยมชมโรงหนังแห่งนี้มากขึ้น และตัวท่านเองหรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย คอยทำหน้าที่ แจกดวงตา นำเที่ยวไปในโลกแห่งปริศยานั้น ส่วนผู้ที่ชอบใช้ความคิด ก็ปล่อยให้โลดแล่นไปด้วยภูมิปัญญาของตนเอง

ในส่วนของการผลิตสื่อช่วยสอน มีการสร้างเครื่องขยายเสียง เครื่องบันไฟฟ้า เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องบันทึกเสียง และประดิษฐ์สไลด์ขึ้นใช้เอง โดยใช้ภาพหนังสือสอดเข้าไปข้างใต้ แล้วให้ภาพนั้นมาปรากฏที่จอ โดยมีส่วนประกอบคือ ลังไม้เป็นกรอบนอก ใช้ไฟฉายที่ใช้หน้ารถยนต์มาทำเป็นตัวแสง ใช้เลนส์กล้องถ่ายภาพขนาดใหญ่ทำเลนส์ ประกอบกับอุปกรณ์อื่น ๆ เมื่อเห็นรูปร่างแล้วอาจจะดูเะอะไปบ้าง แต่ก็ลงมือศึกษาทดลองจนสามารถนำมาใช้งานจนสำเร็จประโยชน์ได้²¹

มีการสร้างโรงปั้นภาพ และระดมช่างเขียน ช่างแกะ ช่างหล่อ ช่างระบายสี มีเช่น พระโกวิท เขมานันทะ, พระไสว สีวญาโณ, พระทองสุข ธมฺมาโร, สัมพันธ์ ก้องสมุทร, สุเทพ เมืองคล้าย²² ร่วมกันรังสรรค์ภาพหินสลักชุดพุทธประวัติชุดที่สมบูรณ์แบบ แล้วนำมาติดไว้รอบ ๆ ผนังด้านนอกโรงหนัง มีการจำลองรูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 3 ขนาด โดยขนาดใหญ่ประดิษฐานไว้บนเสาสูงกลางสนามหญ้าใกล้ “โรงฉันทน์” ขนาดกลางไว้บูชาในวัด และขนาดเล็กไว้บูชาตามบ้าน หลังจากเสร็จภารกิจเกี่ยวกับภาพพุทธประวัติ โรง

ปั้นแห่งนี้เปลี่ยนมาทำหน้าที่ปั้นรูปคน รูปท่านพุทธทาสและสุนัขชื่อ “สมพาล” มีปั้นแสดงไว้ที่นี้ด้วยเช่นกัน แต่งานปั้นระยะหลัง เน้นเรื่องความกตัญญูทวดเวที มุ่งให้ละเล็กละเอียด อบายมุขและสิ่งเสพติดทั้งหลาย เช่น การปั้นกระดูกอมสินแจกเด็ก เป็นต้น

นอกจากนี้มีการผลิตสื่อสอนธรรมะในรูปแบบอื่น ๆ เช่น สอนหินแบบเซนหรือโรงเรียนหิน ซึ่งอาจจะเข้าใจยากสำหรับผู้ที่ไม่ถึง แต่กลับเป็น “อาหารจานโปรดทางสมอง” ของผู้ที่ชอบใช้ความคิด มีระฆังหอกลองแบบศิลปะสาธิตของอินเดีย สร้างเรือไว้รับน้ำฝน โดยอุปมาเป็น **ธรรมวารินาวา** สำหรับขนส่งรูปสัตว์ข้ามห้วงสังสารวัฏ นำกลวิธีแสดงหนังตะลุงมาทดลองใช้²³ สร้างสะพานไฟเกอร์เพื่อสื่อสอนเรื่องความหลุดพ้น หรือแม้แต่ห้องสุขารุ่นแรก ๆ ของสวนโมกข์ ก็ยังใช้เป็นสื่อสอนธรรมะ โดยสร้างมีรูปลักษณะคล้ายป้อมตำรวจ และมีป้ายแขวนไว้ด้านหน้าว่า **กฏวิปัสสนาชั้นหนึ่ง** เป็นต้น

6. ตีความประยุกต์ใช้ “ปฺราณธรรมภาษา” ให้เหมาะกับกาลสมัย

ท่านมิได้เป็น “เลขานุการ” ของพุทธศาสนา ผู้ทำหน้าที่นำคำสอนมาบอกเล่าเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็น “นักประเพณีนิยมแนวใหม่” (Neo-traditionalist) หรือ “นักประยุกต์อาจารย์” ทำหน้าที่ตีความประยุกต์ใช้ปฺราณธรรมที่ห่อหุ้มไว้ด้วยมคธภาษาให้เข้ากับกาลสมัย เช่น จากภาษาธรรมสู่ภาษาคน ภาษาคนสู่ภาษาธรรม จากภาษาการกระทำ ภาษาภาพ ภาษาเหตุการณ์ ภาษาท่าทาง ภาษาอารมณ์ของศิลปิน และภาษาปริศนาธรรม เป็นภาษาสภาวะธรรม บางครั้งตีความตามตัวอักษรในแง่บุคคลิขฐาน โดยยกบุคคล นิทาน เหตุการณ์ เรื่องราวขึ้นมาแสดงประกอบ บางครั้งตีความในแง่ธรรมาธิขฐาน เพื่อเข้าถึงความหมายแฝงที่ซ่อนเร้นอยู่ในปริศนาธรรมนั้น (ดู บทที่ 2 ข้อ 3.4 หน้า 51 - 53 และ บทนี้ ข้อ 10 เรื่อง **บูรณาการคำสอนต่างลัทธินิกายมาประยุกต์ใช้** หน้า 168 - 171 และข้อ 11 เรื่อง **สร้างทฤษฎีภาษาคน - ภาษาธรรม, ประดิษฐ์คำแปลใหม่ขึ้นใช้ และเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับบุคคล** หน้า 171 - 174 ประกอบ)

ท่านยังนำเอาทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ **ซิกมันด์ ฟรอยด์** และ **อัลเฟรด แอดเลอร์** มาตีความโดยนำเสนอในรูปความเรียง ชื่อ **บททดลองเสนอว่าด้วยจิตวิเคราะห์แบบพุทธ(ปมเชื่อง)** (2527) กล่าวคือ ฟรอยด์วิเคราะห์ว่า พฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ล้วนเป็นไปตามแรงขับของจิตใต้สำนึก (จิตไร้สำนึก) โดยเฉพาะสัญชาตญาณทางเพศ ส่วนแอดเลอร์วิเคราะห์ว่า เกิดจากความพยายามทดเถิด **ปมด้อย** (ทดเถิด = ยกตนให้สูงขึ้น) แต่ท่านพุทธทาสไม่เชื่อเช่นนั้น หากแต่วิเคราะห์ว่า ทุกอย่างเป็นไปตามคํางการของอัสมีมานะ - อหังการ มมังการ หรือ **ตัวกู ของกู** หรือที่เรียกว่า **ปมเชื่อง**²⁴ ท่านเชื่อว่าไม่มีปมด้อย มีแต่ปมเชื่อง²⁵ โดยวิเคราะห์ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ รวมทั้งพืชและสัตว์ ล้วนตกอยู่ภาย

ได้แรงบันดาลใจจากอำนาจของปมเชือก อยากรเด่น อยากรดัง อยากรเหนือกว่า หรือความยึดมั่น
ถือมั่นใน ตัวกู - ของกู ทั้งสิ้น การนำเอาทฤษฎีดังกล่าวมาทดลองวิเคราะห์แบบพุทธ นับ
ว่าเป็นความพยายามที่จะนำเอาปรัญชาธรรมมาตีความประยุกต์ใช้ให้เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่
เพื่อที่จะสื่อสารกับคนหนุ่มสาวร่วมสมัย และนักวิชาการตะวันตกได้อย่างมีความหมาย

นอกจากนี้ยังสนับสนุน “เครือข่ายสหายนธรรม” ให้ช่วยกันคัดเลือกหนังสือที่
เหมาะสมกับหนุ่มสาว ผู้อยู่ในโลกแห่งอนาคตวิสัย ไม่ว่าจะเป็ความเรียง งานแปล บันทึก
ประสบการณ์ บทกวี เรื่องสั้น นวนิยาย งานพุทธศิลป์ แรงดลใจจากประสบการณ์ปฏิบัติ
ธรรม วรรณกรรมทางพุทธศาสนา นำมาจับประเด็น สานต่อ จัดพิมพ์ หรือประยุกต์ใช้ เพื่อ
ให้เกิดแนวทางใหม่ ๆ ในการสร้างสรรค์สังคมไทยในอนาคตอีกด้วย

ยิ่งกว่านั้นท่านยังได้ก้าวนำเรื่องวิธีสวดมนต์แปล กล่าวคือ แต่เดิมมาสวดกัน
แบบนกแก้วนกขุนทอง ตามตัวอักษรบาลี โดยไม่เข้าใจความหมาย ไม่รู้ทำนอง จังหวะ
รู้กันแต่เปลือก มิได้พิจารณาให้ซึ้งถึงสาระของธรรม จึงไม่ได้อรรถรสและไม่สำเร็จ
ประโยชน์เท่าที่ควร ท่านจึงร่วมมือกับมหาสำเร็จ สุททวาลี ทำคำแปลภาษาไทยกำกับ
เรียกว่า สวดมนต์แปลแบบสวนโมกข์ ครั้นถึงวันวิสาขบูชา ก็จัดให้มีการประกวดสวด
มนต์แปลระหว่างหมู่บ้าน ผู้เข้าแข่งขันร่วมกันฝึกซ้อมอย่างพร้อมเพรียง บางคนขณะเดิน
ทางไปไร่ หรือตักข้าวให้หมูกิน ก็ซ้อมสวดมนต์ไปด้วย²⁶ ในส่วนของเด็กผู้ชาย ซ้อมแข่ง
ขัน พุทธบรรยายธรรมะ เด็กผู้หญิง ซ้อมสวดมนต์แปล ทั้งนี้เพื่อหวังจะพิชิตรางวัล ส่วน
ผู้ใหญ่ที่อ่านหนังสือไม่ออก ก็ฝึกสวดมนต์ตามเด็ก ช่วยให้ท่านหนังสือออกและเข้าใจ
ธรรมะควบคู่ไปด้วย ท่านเล่าว่า

มันจะโดยอย่างไรก็ไม่รู้ มันฟลุคโดยบังเอิญ คนชอบกันก็เลยแพร่หลาย จน
เดี๋ยวนี้มีคนเอาไปสวดกันทั่วประเทศ เป็นหนังสือของคนะธรรมทานที่พิมพ์มากที่สุด พิมพ์
เองบ้าง เขามาพิมพ์แจกบ้าง รวม ๆ คงจะหลายแสนฉบับแล้ว ถ้าคณะสงฆ์จะออกแบบ
สวดมนต์แปลของคนะสงฆ์ออกมา คงจะลำบากเหมือนกัน เพราะชาวบ้านเขาสวดแบบ
สวนโมกข์ เต็มไปเสียหมดทุกหนทุกแห่งแล้ว โรงเรียนบางแห่งเขาก็เอาไปใช้กัน

พระปาสาทิโก ชาวเยอรมัน มาอยู่ที่นี้ แกรู้ภาษาไทยพอสมควร แกรู้สึกว่าเป็น
คำแปลที่เหมาะสมที่สุด แกก็อยากให้คำแปลที่เหมาะสมที่นำพินิจมีขึ้นในภาษาเยอรมัน
เลยแปลเป็นภาษาเยอรมัน เสร็จแล้วพิมพ์ที่นี้ แล้วส่งไปเยอรมัน ในห้องธรรมโฆษณาก็มี
ตัวอย่าง แกเองก็พอแปลจากภาษาบาลีได้ และเคยเห็นที่เขาแปล ๆ กัน แต่ความหมาย
มันไม่ลึก ไม่ชัด ไม่เพราะ เหมือนกับฉบับของสวนโมกข์ แกเลยแปลใหม่จากภาษาไทย เลย
ไม่ได้แปลจากบาลี²⁷

ในที่นี้จะได้นำบทสวดมนต์แปล ใน คำกาพย์ ชื่อ “บทอธิษฐานของพุทธบริษัท” มาเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

อิมินา ปุณฺณกมฺเมน	ด้วยบุญนี้ ที่เราทำ
อิมินา อุทฺทิสฺเสน จ	และอุทิศ ให้ปวงสัตว์
ชิปฺปาหํ สุลฺลา เจว	เราพลันได้ ซึ่งการตัด
ตณฺหุปาทานเจตฺนํ	ขาดตัณหา อุปาทาน
เย สนฺตฺตานเ นินา ฐมฺมา	สิ่งชั่ว ในดวงใจ
ยาว นิพฺพานโต มมํ	กว่าเราจะ ถึงนิพพาน
นสฺสฺสนฺตุ สพฺพทา เยว	มลายสิ้น จากสันดาน
ยตฺถ ชาโต ภเว ภเว	ทุก ๆ ภพที่เราเกิด
อุชฺชิตฺตํ สติปฺณญฺา	มีจิตตรง แลสติ ทั้งปัญญาอันประเสริฐ
สฺสฺสฺสฺสฺส วิริยมฺหิโน	พร้อมทั้งความเพียรเลิศ เป็นเครื่องชูดกิเลสหาย
มารา ลภนฺตุ โนกาถํ	โอกาส อย่าพึงมี แก่หมู่มารที่มุ่งหมาย
กาตฺถุญฺจ วิริเยสุ เม	เพื่อจะประทุษร้าย ทำลายความเพียรจม
พุทฺธาทีปฺวโร นาโถ	พระพุทธผู้ บวรนาถ
ธมฺโม นาโถ วรุตฺตโม	พระธรรมที่ พึ่งอุดม
นาโถ ปจฺเจกพุทฺโธ จ	พระปัจเจก กพุทธ์สม -
สงฺโฆ นาโถตฺตโร มมํ	ทบพระสงฆ์ ที่พึ่งผยอง
เตสฺสิตฺตมานุภาเวน	ด้วยอา นุภาพนั้น
มาโรกาถํ ลภนฺตุ มา	ขอหมู่มาร อย่าได้ช้อง (เทอญ) ²⁸

นอกจากริเริ่มการสวดมนต์แปลแล้ว ยังริเริ่มให้มี วันอาสาฬหบูชา กล่าวคือ เดิมทีมีแต่วันวิสาขบูชา (วันพระพุทธ) เพราะถือว่คล้ายวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน และวันมาฆบูชา (วันพระสงฆ์) เพราะถือว่คล้ายวันพระอรหันต์จํานวน 1,250 องค์ ล้วนแต่เป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา มาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย แต่ทางสวนโมกข์ได้กําวนำโดยให้มี วันอาสาฬหบูชา (วันพระธรรม) เพราะถือว่คล้ายวันแสดงปฐมเทศนา²⁹ ครั้นอีก 4 - 5 ปีต่อมา (พ.ศ. 2501) คณะสงฆ์ได้ผลักดันให้วันนี้เป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนา และเป็นวันหยุดราชการเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่ง

7. ยักย้ายการเทศน์ในหลายรูปแบบและหลากหลายลีลา

ตามปกติท่านจะไม่รับนิมนต์ไปสวดพระอภิธรรมหรือสวดประสาทพรในงานพิธีกรรมต่าง ๆ เพราะถือว่าหน้าที่นี้ ภิกษุอื่นทำได้ดีอยู่แล้ว ส่วนท่านเลือกทำหน้าที่เทศนาอบรมสั่งสอน ในการเทศน์แต่ละครั้ง วางหลักการว่า (1) มุ่งให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์มากที่สุด (2) เลือกเรื่องและใช้ภาษาให้เหมาะกับพื้นเพของผู้ฟัง (3) พยายามทำให้ดีที่สุด แต่ถ้าล้มเหลวหรือไม่ได้ตั้งใจ จะไม่เสียใจหรือเป็นทุกข์ (4) ถ้าเป็นเรื่องสำคัญ เช่น **อานาปานสติ** จะทำเค้าโครงเรื่องและกำหนดประเด็นก่อนว่าจะพูดเรื่องอะไรบ้าง พร้อมทั้งเตรียมคัมภีร์และพุทธภาษิตมาอ้างอิง (5) ถ้า **ชุดจากพระโอบุส** จะต้องเทศน์ตามตำราโดยไม่ผิดเพี้ยน³⁰

รูปแบบการเทศน์ มีทั้งนอกและในธรรมาสน์ คำว่า **เทศน์นอกธรรมาสน์** หมายถึงการเทศน์แบบไม่เป็นทางการ ไม่นั่งบนธรรมาสน์ ไม่ดำเนินตามรูปแบบและวิธีการที่ปฏิบัติอยู่ทั่วไป ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง เดินทางได้สะดวก เมื่อมีงานชุมนุมชน จะถือโอกาสไปร่วมแสดงธรรมแบบง่าย ๆ ใช้เวลาประมาณ 15 - 20 นาที ซึ่งไม่นานเกินที่จะเบื่อหน่าย บางโอกาสได้จัดให้มีการเทศน์แบบสัญจร โดยตั้ง **หน่วยเผยแผ่ธรรมะเคลื่อนที่** ล่องเรือแสดงธรรมทั่วหัวเมือง 14 จังหวัดบักซีได้ ตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์ลงมา เคยล่องเรือแสดงธรรมในทะเลสาบสงขลาและรอบเกาะสมุย หรือบางโอกาสตระเวนเทศน์วันเดียวถึง 5 ครั้ง คือ เข้าก่อนฉัน ฉันเสร็จ บ่าย เย็น และค่ำ โดยมีผู้ฟังต่างกลุ่มกัน มีการเทศน์ที่โรงเรียนหินตอนไกล้งรุ่ง **เทศน์ออกรายการวิทยุ**³¹ ท่านเล่าถึงบรรยากาศการเทศน์แบบสัญจรทางเรือ ว่า

ผมลงเรือไปเที่ยวเทศน์ บ้านดอน กาญจนดิษฐ์ เกาะสมุย (๒๔๙๑) ... เราใช้เรือใบที่เรียกว่าเรือตุงเมล์ลำหนึ่ง... เป็นครั้งแรกที่ประชาชนแถวนี้ได้ยินเครื่องขยายเสียง หรือเทปบันทึกเสียง แดกตื่นกันใหญ่ พอเรือเข้าปากน้ำบ้านดอน ก็เอาลำโพงชักขึ้นครึ่งเสา แล้วเปิดเทศน์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จานเสียงชุดนั้นมันน่าฟัง เป็นจังหวะจะโคน เปิดขยายเสียงดังลั่น จวนจะเที่ยงคืนแล้ว ทุก ๆ ท่ามีคนออกมายืนออกกันเต็มทุก ๆ ท่า น่าสนุกต่อนั้น เขาไม่รู้เสียงอะไร ไม่เคยมี โดยเฉพาะเด็ก ๆ เต็มไปหมด ตามทำน้ำที่เรือผ่านเข้าไปในคลองบ้านดอน จนถึงที่จอดเรือในบ้านดอน รุ่งเช้ามีคนถามเสียงอะไร ๆ ดังไพเราะเหลือเกิน³²

ส่วน **การเทศน์ในธรรมาสน์** ซึ่งทำตามรูปแบบ และวิธีการ จะใช้ลีลาต่างจากผู้อื่น ตรงที่ภิกษุทั่วไปมัก **เทศน์ตามโบราณ** ไม่กล้ายักย้ายถ่ายเทให้นอกเหนือไปจากนี้

อาจเป็นเพราะความรู้ไม่พอ กลัวผิดพลาด หรือไม่กล้าแหวกกรอบของอดีต จึงเป็นการเทศน์แบบแห้ง ๆ แบบที่เรียกว่า **อ่านใบลานให้ฟัง** แต่ท่านพุทธทาสเป็นผู้รอบรู้พระไตรปิฎก ทั้งฉบับภาษาพม่า บาลี ไทย อังกฤษ จีน และมีความรู้รอบตัวหลายด้าน³³ มีปฏิภาณไหวพริบ มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง ประกอบกับนิยมความแปลกใหม่ จึงกล้าเทศน์สด ๆ แบบเทศนาโวหาร ถ้าเป็นเรื่องราวแต่ก่อนเก่า จะคงไว้เฉพาะ “แก่น” ส่วนรายละเอียดนำมาykk้ายถ่ายเทให้เข้ากับกาลสมัย พยายามนำสิ่งแปลกใหม่มาแล้ว ถ้าชาวบ้านเคยได้ยินได้ฟังเรื่องนั้นมาแล้ว ก็ดัดแปลงถ้อยคำสำนวนเสียใหม่ สร้างมุขใหม่หรือไม่ก็นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวมาประยุกต์ให้เข้ากับคัมภีร์ ทำให้การเทศน์เป็นไปอย่างมีรสชาติและชีวิตชีวา เป็นที่น่าตื่นเต้นและประทับใจ

ในการเทศน์มหาชาติเรื่องพระเวสสันดรชาดก ท่านบุกเบิกวิธีเทศน์แนวใหม่ คัดเลือกคนร้อง คนเทศน์ (พระบ้าง ขวาวาสบ้าง) นำมาทำทำนองใหม่ โดยบรรยาย - อธิบายความ - ร้องทำนองสลับกันไป แต่เดิมที่เคยใช้เวลาเทศน์แบบข้ามวันข้ามคืนหรือสองสามวันสองสามคืน เหนื่อยทั้งผู้เทศน์และผู้ฟัง ได้นำมาทำให้กระชับเหลือแค่ 3 ชั่วโมง หลักคำสอนบางเรื่องที่สมัยนั้นถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม เช่น *กาลามสูตร* ซึ่งคิดกันว่าถ้านำมาเทศน์จะทำให้ชาวบ้านเกิดลังเลสงสัย ไม่แน่ใจในหลักคำสอนของพุทธศาสนา แล้วอาจนำมาซึ่งการวิพากษ์หลักธรรมคำสอนให้คลอนแคลนได้ แต่ท่านเห็นตรงข้าม จึงนำพระสูตรนี้มาเทศน์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือชำระความถูกต้องของพระสัทธรรมให้มั่นคงยิ่งขึ้น

ในการอบรมสั่งสอนพระเณร ท่านใช้ลีลาต่างจากวิธีสั่งสอนชาวบ้าน คือ จะกระทำในรูปแบบของการชวนคุยที่เรียกว่า *ปุจฉาวิสัชนา* แบบเดียวกับในสมัยพระพุทธรองค์ท่านเล่าว่า “...การศึกษาธรรมะโดยมาคุยกัน มีอยู่สมัยหนึ่ง สนทนากันดึกคืนทุกคืนที่ได้ถุณภูมิจึงที่อยู่ริมสระนั้นแหละ มีโต๊ะและเก้าอี้ล้อมรอบ คุยกันจนเที่ยงคืน การถ่ายทอดธรรมะคือการคุยกันแบบนี้ วินิจฉัยข้อสงสัยกัน ส่วนมากผมเป็นคนพูดคนอื่นก็ฟัง แล้วซักถาม มันสนุกเพราะได้รับคำถามที่แปลก ๆ ที่กระทบใจ กระทบความรู้สึกบ้างเสมอ ๆ ...”³⁴

ในคราวหนึ่งเมื่อเดินทางไปเทศน์ที่กรุงเทพฯ ได้้นำการเทศน์ แบบปาฐกถาธรรมคือแทนที่จะนั่งเทศน์เหมือนที่ปฏิบัติทั่วไป ท่านกลับยืนเทศน์ในรูปแบบของการแสดงปาฐกถา ซึ่งในสมัยนั้นไม่เคยมีผู้ใดกระทำมาก่อน เพราะถ้าถือเคร่งครัดตามตัวอักษรก็ผิดวินัยสงฆ์ คือ ภิกษุจะยืนเทศน์ในขณะที่ฆราวาสนั่งฟังไม่ได้ แต่ท่านกล้านำมาใช้ จนถูกกล่าวหาว่าละเมิดวินัยสงฆ์ ต้องอาบัติทุกกฏ (อาบัตินองเบา ความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ)³⁵ แต่ในปัจจุบัน มีผู้ก้าวตาม คือ มีภิกษุแสดงปาฐกถาธรรมกันเป็นเรื่องปกติ ไม่มีใครกล่าวหาว่าล่วงละเมิดพระวินัยอีก

8. เขียนหนังสือเผยแพร่ธรรมะ

การเผยแพร่ธรรมะโดยวิธีเขียนหนังสือในสมัยนั้นกระทำกันน้อยมาก อาจจะเป็นเพราะภิกษุส่วนใหญ่ไม่ถนัดหรือไม่มีความรู้เพียงพอ แต่ท่านพุทธทาสเป็นผู้มีพรสวรรค์ด้านนี้ ปกติเป็นคนชอบเขียนหนังสือ บางวันท่านทนเขียนได้ถึง 18 ชั่วโมง³⁶ สามารถเขียนหนังสือได้ดี จนบางครั้งเมื่อย้อนกลับมาอ่านดูภายหลังแทบไม่เชื่อว่าเป็นฝีมือของตนเอง³⁷ ท่านเขียนได้ทั้งเรื่องสั้น เรื่องยาว ความเรียง บทวิพากษ์ ทั้งในรูปของร้อยแก้วและร้อยกรอง (ส่วนที่เป็นร้อยกรองจะแยกกล่าวในข้อถัดไป) สามารถเขียนให้ลึกซึ้งหรือง่าย ๆ เพื่อให้เหมาะกับคนต่างระดับภูมิธรรม งานเขียนประกอบด้วยชุดต่าง ๆ เช่น ชุดธรรมโฆษณของพุทธทาส ชุดพุทธศาสนาสำหรับผู้มีการศึกษา ชุดที่ใช้เป็นหลักฐานสำหรับค้นคว้า ชุดลอยปทุม ชุดหมุนล้อธรรมจักร ชุดมองด้านใน และชุดปลีกย่อยอื่น ๆ (ดูบทที่ 3 ข้อ 3.1 และ 3.2 หน้า 87 - 90 ประกอบ)

งานเผยแพร่ด้วยหนังสือประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ งานเขียน แปล พิมพ์ และพูดแล้วเป็นหนังสือ **ในส่วนของงานเขียน**³⁸ ถือหลักว่าจะต้องสำเร็จประโยชน์ คือ เขียนให้อ่านรู้เรื่อง ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย ย่อยสลายเรื่องยาวให้เป็นเรื่องสั้น หาตัวอย่างประกอบให้เข้ากับสถานการณ์ เว้นแต่หนังสือชุดชมทรัพย์จากพระโอบุส ที่เขียนโดยไมใช้ถ้อยคำสำนวนของผู้เขียนเอง หากแต่จะนำพระวจาจากบาลีที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกัน แต่การจัดกระจายอยู่ในหลายที่ มารวมให้เป็นหนึ่งเดียว โดยนำมาต่อกัน ชนกัน เชื่อมให้แนบสนิทเป็นเนื้อเดียว เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย ไม่รู้สึกสะดุดซึ่งถือว่าเป็นงานที่ทำได้ยากมาก **ในส่วนของงานแปล**³⁹ ถือหลักในการเลือกเรื่องว่าจะต้องแปลกใหม่ กระแทกความรู้สึก ผู้ที่หมกมุ่นอยู่แต่เรื่องลามลึกกระให้สะดุ้งสะเทือนได้ โดยมีหลักว่าต้องแปลให้อ่านรู้เรื่อง⁴⁰ ถือว่าแม้ผู้แปลจะมีดีกรีทางภาษายาวเป็นหาง แต่ถ้าไม่มีพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องที่แปล จะทำให้ตีไม่ได้ ยิ่งถ้าผู้แปลรู้ซึ่งในเรื่องนั้น ๆ มากเท่าไร จะยิ่งแปลได้ดีมากเท่านั้น เพราะการแปลที่ดีมิใช่คำนึงเฉพาะความถูกต้องในด้านภาษาเพียงอย่างเดียวแต่ต้องคำนึง “แก่น” ของเรื่อง และหลักเหตุผลประกอบกัน บางครั้ง นอกจากแปลตรง ๆ แล้ว ยังมีการนำคำสอนต่างลัทธิภิกษุมา แปลง ให้เข้ากับหลักการของพุทธศาสนา (ดู *การประยุกต์คำสอนต่างลัทธิภิกษุมาใช้* ข้อ 10 หน้า 168 - 171 ประกอบ) **ในส่วนของงานพิมพ์**⁴¹ มีทั้งพิมพ์ปกแข็งขนาดหลายร้อยหน้า เพื่อไว้ใช้ค้นคว้าอ้างอิง เช่น ชุดชมทรัพย์จากพระโอบุส หรือพิมพ์ขนาดบาง เช่น ชุดมองด้านใน บางกรณีจัดพิมพ์เป็นแผ่นปลิว บัตรรอยพร ถือหลักว่าจะต้องพิมพ์ให้มีคุณภาพดี ราคาถูก โดยถือเอาบุคคลเป็นกำไร นอกจากนี้ยังมีสวนที่พิมพ์แจกเนื่องในโอกาสต่าง ๆ รวบรวม 50 รายการ⁴² และนอกจากจะเผยแพร่ธรรมะ

ด้วยหนังสือแล้ว ยังเผยแพร่ในรูปแบบของ การพูดแล้วเป็นหนังสือ คือคราวที่เขียน เป็นหนังสือไม่สะดวก เช่น กรณีที่ได้รับนิมนต์ให้ไปแสดงปาฐกถาธรรมต่างสถานที่หรือ แม้แต่ในสวนโมกข์เอง หรือขณะที่สภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย ก็พูดลงแถบบันทึกเสียง (เทป ธรรมะ) ซึ่งรวบรวมได้ประมาณ 766 รายการ (ดู บทที่ 3 ข้อ 3.2 หน้า 91 - 92 ประกอบ) แล้วคัดเลือกบางส่วนที่เห็นว่าเหมาะสม นำมาจัดพิมพ์อีกต่อหนึ่ง จึงเห็นได้ว่าท่าน พยายามกระทำทุกรูปแบบ เพียงเพื่อให้คำสอนนั้นเผยแผ่ไปในวงกว้างที่สุด

การใช้วิธีเขียนหนังสือเป็นเครื่องมือเผยแพร่ธรรมะ นับว่าเป็นการก้าวนำทางและ สืบทอดธรรมที่แยบยล สำเร็จประโยชน์กว่าวิธีอื่นใด⁴³ เพราะสะดวกต่อการแจกจ่าย ง่าย ต่อการหยิบอ่าน หนังสือเป็นสื่อที่คงทนถาวร ใช้ได้นาน ยิ่งถ้าเผยแผ่ไปตามห้องสมุด ของสถานศึกษาด้วยแล้ว จะมีผู้อ่านจำนวนนับไม่ถ้วน สามารถหาอ่านได้ทุกเวลาที่ต้องการ หรือกรณีที่แจกจ่ายไปตามบ้าน เคหสถาน หน่วยงาน ที่มีคนสัญจรไปมา ที่สาธารณะ ใคร มาพบเห็นสามารถหยิบอ่านเป็นการฆ่าเวลาและเรียนรู้ธรรมะไปพร้อม ๆ กัน ยังสามารถ เผยแผ่ไปทั้งในและต่างประเทศ หรืออาจจะมีผู้นำไปแปลเป็นภาษาต่างประเทศได้อีกด้วย

9. คิดค้นวิธีเผยแพร่ธรรมะด้วยบทร้อยกรอง

รูปแบบของบทร้อยกรอง มีทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ และกลอน ถึงแม้จะถูก วิเคราะห์ว่าค่อนข้างหย่อนในเชิงศิลปะการประพันธ์ แต่ท่านถือว่าบทร้อยกรองประเภทนี้ “งดกวี” คือ ไม่จำเป็นต้องเน้นเรื่องความไพเราะเพราะพริ้งในเชิงกวี ขอเพียงแต่ให้ได้ รสชาติทางธรรมและสามารถยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นก็เพียงพอ ดังที่กล่าวไว้ว่า

คำประพันธ์ บทพระธรรม ไม่จำเพาะ	ว่าจะต้อง ไพเราะ เพราะอักษร
หรือสัมผัส ช้อยชด แห่งบทกลอน	ที่อรชร เชิงกวี ตามนิยม ฯ
ขอแต่เพียง ให้บรรด แห่งธรรมะ	ได้แจ่มจะ ถนัดเห็น เป็นปฐม
แล้วได้รส แห่งพระธรรม ต่ำอารมณ์	ที่อาจบ่ม เมิกใจ ให้เจริญ ฯ
ให้นิสัย เปลี่ยนใหม่ จากก่อนเก่า	ไม่ซึมเศร้า สุขสง่า นำสรรเสริญ
เป็นจิตกล้า สามารถ ไม่ขาดเกิน	ขอชวนเชิญ ชมธรรมรส งดกวี ฯ ⁴⁴

การเผยแพร่ธรรมะโดยใช้บทร้อยกรองเพื่อ แทรกไว้เป็นยาดำ ทำให้เป็น ธรรมบันเทิง หรือ ยาแก้วุ่น ช่วยให้ศึกษาธรรมะเป็นไปด้วยความเพลิดเพลิน ไม่เบื่อ หน่าย เช่น สอนเรื่อง ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องแผ้ว ก็แต่งเป็น คำโคลง ว่า

มวลงบาป ออย่ากอปรแท้	นิตก็ตาม
เสริมล้ำ กุศลงาม	จูงพร้อม
จิตตน ฝึกทุกยาม	ให้ผ่อง
พุทธสาสน์ ซึ่งสั่งซ่อม	เยี่ยงนี้ทุกพระองค์ ⁴⁵

ใน คำโคลง ชื่อ “เสียงจากป่าช้า” ท่านได้สะท้อนให้เห็นการมุ่งปฏิบัติธรรมของ หมู่สงฆ์ โดยพรรณนาถึงสายัณห์กาล จนคำคั้นคืบคลานเข้ามาเยือน บรรดาหมู่ภิกษุ พร้อมเพรียงกันบำเพ็ญเพียร โดยบรรยายให้เห็นภาพ ว่า

สายัณห์ เย็นย่ำไกล่	ลับแสง
กัศสก(ชวานา) จูงโคฉัน	สู่เหย้า
แสงสุริย์ ระเรื่อแดง	ดาษทุ่ง
นกหก โผผกเข้า	เขตรัง
บัดดล ความค้ำเข้า	งำคาม
มีดมาก จันทรก็ยั้ง	อยู่เร้น
สัตว์ต่ำ คล้าคลาตาม	แต่ชอบ
ช้าน้อย นั่งสยบเหล่น	ป่าสูง ⁴⁶

ใน นิราศลพบุรี เรื่อง “อริยมรรคกับสายน้ำ” ท่านบูรณาการหลัก อริยมรรคมี องค์แปด เข้ากับ สายธารแห่งแม่น้ำป่าสัก และ สายธารแห่งชีวิต โดยเปรียบเทียบว่า

ไอ้เพื่อนสัตว์ สารพัด นานาเหล่า	ต้องเกิดเดมา เจ็บตาย ไม่วายหวัง
จะเกิดใหม่ เรื่อยไป ไม่ยอมฟัง	จนกระทั่ง คล้ายปลา ในสาคร
ถึงมีบิก ก็คล้าย กับไว้บิก	จึงต้องตก น้ำไป ไม่หลุดถอน
ทิ้งของจริง วิ่งไปเดิน เป็นละคร	อยู่หย็องแหยัง ว่าว่อน วนไปมา
แต่ละคร โรงนี้ ดุยากเหลือ	จะดูได้ ต่อเมื่อ ขึ้นยอดผา
แล้วมองดู ข้างล่าง อย่างปรีชา	จึงเห็นปลา คือมนุษย์ ดำผุดนุง
อยู่ในน้ำ คือกาม ตามตนหวัง	ไม่คิดหน้า คิดหลัง ฝ้าแต่มุง
จะให้ได้ เขี้ยวมา คั้นหาฟุง	ธูระยุง ดกตื่น ทั้งคืนวัน
ที่บางตัว หัวหน้า ต้องพาฝูง	ต้องชักจูง กันไป ขวนให้ชัน
กลัวลูกหลาน เหลนเหล่า ที่เขลาครัน	จะพากัน วอดวาย ให้กลุ่มใจ
ดูเป็นพวง พวงเข้า ยาวเป็นหาง	ดูแตกต่าง ปลาโทน เป็นไหน ๆ
ปลามุนี ที่หลีก เข้าป่าไพร	เนื่องจากให้ นึกเมื่อ กับเหยื่อเมือง

กินตัวเดียว นอนตัวเดียว เทียวสันโดษ
มานะกล้า ใช้เวลา ให้หมดเปลือง
ใครจะขึ้น ไปจากน้ำ ไปตามบก
เป็นสัตว์บก แห่งสนธิ ผิดพงศ์พันธุ์
โดยมิต้อง รดน้ำ หรืออยู่น้ำ
ก็ลุได้ เร็วไว ไม่ต้องเกรง

ตามเขาไซด ก็มี ห่มสีเหลือง
ไปในเรื่อง ถอนตัว ไม่มีม้วน
มิให้ตก น้ำใหม่ ให้เฝฝน
ประสบสันต์ แสนจะเย็น และเป็นเอง
ก็เย็นฉ่ำ เรื่อยไป ตัวไหนเก่ง
ความทุกข์ร้อน อลเวง จะปীทา⁴⁷

ในการสอนเรื่องยาวและเรื่องยาก ได้ร้อยเรียงให้สั้นและง่าย โดยแต่งเป็นคำกลอนให้คล้องจองลงตัว ดังใน ปาฏิโมกข์คำกลอน (รวม 16 ข้อ) ว่า

ไม่อิงสามขา ศาสดราสามอัน ไจรรจกรรจ์สามก๊ก ป่ารกสามดง เวียนวงสามวน
ทุกข์ทนทั้งสามโลก เขาโคกสามเนิน ทางห้ามเดินสองแพ่ง ตัวแมลงห้าตัว มารนำกล้วย
ห้าตน บ่วงคล้องคนหกบ่วง เหตุแห่งสิ่งทั้งปวงหกตำแหน่ง แหล่งอบายสี่มุม ที่ต้องคุม
สามจุด ทางแห่งวิมุตติมีแปดองค์ วัตถุที่ประสงค์สองชั้นตอน⁴⁸

ท่านนำมาขยายในรายละเอียด ว่า

ไม่สามขา อาศัยกัน ชั้นเอกอุตม์
ศาสดามี สามอัน บันบาปลง
ไจรรจกรรจ์ สามก๊ก อกปล้นตะ
ป่ารก สามดง หลงหลับตา
เวียนวง สามวน ทนทุเรศ
ทุกข์ทนทั้ง สามโลก วิโยคใจ
เขาโคกมี สามเนิน มานะรัน
ทางห้ามเดิน สองแพ่ง แหล่งระกำ
แมลง ห้าตัว ตอมหัวหู
มารนำกล้วย ห้าตน ตามรังควาน
บ่วงคล้องคน หกบ่วง ห่วงแห่งกาม
เหตุทั้งปวง หกตำแหน่ง แห่งหูดา
แหล่งอบาย สี่มุม : หลุมนรก
ต้องควบคุม สามจุด หยุดให้ได้
ทางแห่ง วิมุตติ มีแปดองค์
วัตถุที่ พึงประสงค์ สองชั้นตอน

คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์
ตั้งประสงค์ คือศีลสมา - ธิปัญญา
ก๊กโลกะ โทสะ และโมหา
ว่าเที่ยงแท้ ว่าสิ้นสุด ว่าไม่มีอะไร
วนกิเลส กรรม วิบาก อยากแก้ไข
กามวิสัย รูป อรูป ใฝ่ลูปคลำ
ดีกว่ากัน เลวกว่ากัน เสมอสม่า
หย่อนด้วยกาม ตั้งด้วยเกียรติไม่เจียดญาณ
นิวรรณ์ห้า กวนอยู่ไม่สุขศานต์
กิเลส - ขันธ มัจจุ - สังขาร มารเทวดา
ที่สวयงาม ไพเราะรส จดจ้อหา
ชีวหानาสา ผิวกาย และฝ่ายใจ
เดรัจฉาน เปรดอสุร - กายใหญ่
กาย วจี ใจ ทั้งสามคล่อง ต้องสังวร
ต้องเดินให้ ถูกตรง ดังตรัสสอน
ไม่ทุกข์ร้อน ทั้งสองฝ่าย ในสังคม

อุปมาธรรม คำกลอน ไว้อ่อนใจ
ประพุดติไว้ ตลอดไป ไม่ลุ่มจม

สืบหาคือ ฐู่ไว้ อย่างเหมาะสม
มีชีวิต รื่นรมย์ สมใจเอย ๙⁴⁹

นอกจากนี้ท่านยังนำวิธีปรุ้งยารักษาโรคทางกาย มาอธิบายโดยอุปมาอุปไมยกับวิธีปรุ้งยารักษาโรคทางจิต เพื่อให้่ายต่อการเข้าใจ ดังในคำกลอน ชื่อ “**ยาระงับสรรพทุกข์**” ว่า

ต้น “ไม่รู้ - ไม่ชี้” นี้เอาเปลือก ต้น “ช่างหัวมัน” นั้นเลือก เอาแก่นแข็ง
“อย่างนั้นเอง” เอาแต่ราก ฤทธิ์มันแรง “ไม่มีกู - ของกู” แสง เอาแต่ใบ
“ไม่นำเอา - นำเป็น” เพื่อนเอาดอก “ตายก่อนตาย” เลือกออก ลูกใหญ่ ๆ
หกออย่างนี้ อย่างละซั้ง ตั้งเกณฑ์ไว้ “ดับไม่เหลือ” สิ่งสุดท้าย ใช้เมล็ดมัน
หนักหกซั้ง เท่ากับ ยาทั้งหลาย เค้ล้ากันไป เสกคาถา ที่อาถรรพ์
“สรรพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา” อัน เป็นธรรมชั้น หฤทัย ในพุทธนาม
จัดลงหม้อ ใส่ น้ำ พอท่วมยา เคี้ยวไฟกล่า เหลือได้ หนึ่งในสาม
หนึ่งช้อนชา สามเวลา พยายาม กินเพื่อความ หมัดสรรพโรค เป็นโลกอุดร ๙⁵⁰

ท้ายที่สุดท่านให้บทสรุปเกี่ยวกับความสุขที่แท้จริงว่า หมายถึง “สุขเย็น” มิใช่ “สุขใหม่” ดังที่แสดงไว้ใน “**ดอกสร้อยแสดงธรรม ๒๔ จากชีวิต**” ว่า

ความเอ๋ย **ความสุข** ใคร ๆ ทุก คนชอบเจ้า เผ่าวิงหา
“แกก็สุข ฉันก็สุข ทุกเวลา” แต่ดูหน้า ตาแห้ง; ยังแคลงใจ :
ถ้าเราเผา ตัวตณหา ก็น่าจะ “สุข” ถ้ามันเผา เรา ก็ “สุข” หรือกรียมได้
เขาวว่า “**สุข ! สุขเน้อ !!**” อย่าเห่อไป มันสุขเย็น หรือสุขใหม่ ให้แน่เอย.⁵¹

10. บุรณการคำสอนต่างลัทธินิกายมาประยุกต์ใช้

นับว่าท่านเป็น “**นกนางนวลแตกฝูง**” ผู้บุกเบิกค้นคว้าแสวงหาอย่างแท้จริง ไม่ติดยึดซึ่งตนเองไว้เฉพาะในกรอบแห่งเถรวาท แต่ยังทำตนหลุดกรอบ นำ “**ธรรมะนอกคัมภีร์**” เช่น ของนิกายเซนและมหายานมาประยุกต์ใช้⁵² เมื่อมีผู้ถามว่าสวนโมกข์ถือแนวปฏิบัติธรรมตามนิกายใด ท่านตอบว่า “**ถือธรรมะที่ถูกต้องเป็นสำคัญ**”⁵³ และยังคงตอบคำถามทำนองนี้ แก่ **พุทฺโถกะ** (มาชาโนบุ พุทฺโถกะ) ดังบทสนทนาระหว่างกัน ดังนี้

พุทฺโถกะ : ประเทศไทยนับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน แต่ได้ยินข่าวว่าท่านนำนิกายมหายานมาเผยแพร่ใช้ไหมครับ ? และนิกายหินยานกับนิกายมหายานมีความ

เกี่ยวข้องกันอย่างไร ?

พุทธทาส : เรียกว่าทำความเข้าใจแก่กันและกัน ใจความจะเหมือนกัน ข้างนอกมันต่างกันเล็กน้อย พิธีอาจจะต่างกันบ้าง แต่ใจความไม่ต่างกัน... และคำว่า “มหายาน” นี้ ก็หมายถึงมหายานเก่าแก่ในอินเดีย ไม่ใช่ในจีนในญี่ปุ่น เดียวนี้เราพยายามให้เข้าใจว่า ความจริงของธรรมชาติ ไม่ใช่เถรวาท ไม่ใช่มหายาน พระพุทธเจ้าไม่เคยใช้คำนี้

ฟูกุโอะกะ : ทำไมอาจารย์จึงเชื่อว่าหินยานกับมหายานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พุทธทาส : อ้าว ก็มันแก้ปัญหา แก่ความทุกข์ได้ ต้องเรียกว่าอันเดียวกัน... โดยไม่พูดถึงมหายาน ไม่พูดถึงเถรวาท ก็คือต้องทำลายความเห็นแก่ตัว ๆ ทำลาย Selfishness⁵⁴

ท่านให้เหตุผลที่ต้องบูรณาการคำสอนของต่างลัทธิิกายมาใช้ โดยเปรียบเทียบให้ฟังว่า

ขึ้นชื่อว่าแสงไฟย่อมส่องทางให้แก่ผู้ส่องทั้งนั้น เราจะใช้กระจกตะเกียงสีขาว สีแดง สีเขียว หรือสีอะไรก็ตามที่ มันย่อมส่องให้เราเห็นถนนหนทางที่เราเดินไปได้ด้วยกันทั้งสิ้น ขอแต่ให้มันมีแสงก็แล้วกัน สีเขียวสีแดงเหล่านั้น ไม่ทำให้เราต้องถึงกับเดินไปไม่เห็น หรือถึงกับหลงทาง ครั้นเราเดินไปถึงที่ ๆ เราต้องการแล้ว ตะเกียงที่มีสีต่างกันนั้น ก็ไม่มีปัญหาอะไรเลย บางทีจะเป็นการฉลาดเสียอีก ในการที่เราอยู่ในภูมิภาคที่ต่างกัน แล้วเราใช้ตะเกียงมีกระจกสีต่างกัน คือให้ตรงกับความต้องการ หรือความเหมาะสมของเรา ดีกว่าที่จะทำตาม ๆ กันเพื่อให้เหมือนกันไปหมด ทั้งที่เรามีสติใจ มีการศึกษา หรือที่อยู่อาศัยต่างกัน

มหายานกับหินยานนั้น... เป็นพุทธศาสนาหรือแสงสว่างด้วยกัน จะผิดกันบ้างก็ตรงที่เครื่องประกอบภายนอกเล็ก ๆ น้อย ๆ อันเนื่องมาจากความต้องการปลีกย่อยของบุคคลผู้นำพระศาสนาไปเผยแผ่ในที่นั้น ๆ ซึ่งมีประชาชนต่างกัน มีขนบธรรมเนียมต่างกัน มีความจำเป็นบางอย่างที่ครอบงำเขาอยู่ต่างกัน แต่ทั้งสองนิกายก็ยังคงเป็นศาสนา หรือแสงสว่างอยู่นั่นเอง เวลาล่วงมาตั้ง ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้ว ใครจะไปชี้ได้โดยเด็ดขาดว่า ตะเกียงดวงไหนเป็นตะเกียงดวงเก่า และใครจะไปยืนยันได้ว่า ถ้าผิดจากตะเกียงดวงเก่า แล้วมันจะไม่ให้แสงสว่าง ใครบ้าง ที่สามารถทำตะเกียงที่จุดขึ้นแล้ว จะไม่ให้มีแสงเสียเลยแม้แต่เล็กน้อย และใครบ้างจะคัดค้านว่า ถ้าใช้กระจกหน้าตะเกียงเป็นสีต่าง ๆ แล้ว มันจะหมดคุณภาพในการส่องถนนหนทางสำหรับเดิน⁵⁵

การถืออิกาย เป็นการจำกัดตัวเองให้อยู่ในวงแคบ ตัดทอนผลดีของตนเองให้ลดลง สมมติว่าในโลกมี 10 นิกาย ก็เท่ากับว่าเรามี 1 ใน 10 และถ้าสมมติว่าสิ่งที่ดีที่สุดอยู่ในนิกายอื่น เราก็จะไม่มีทางได้รับผลดีอันนั้น แต่ถ้าในโลกมีดีอะไร เราถือเอาหมด ไม่เรียก

ว่าถือนิกายเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมะเป็นใหญ่⁵⁶

พุทธศาสนาที่แท้มีเพียงแบบเดียว คือ “แบบของพระพุทธเจ้า” ไม่มีอย่างจีน อย่างไทย หรืออย่างแขก ฝรั่งเศส เป็นต้นเลย มีแต่ “พุทธศาสนาอย่างของพระพุทธเจ้า” อย่างเดียวเท่านั้น แต่ว่ามีวิธีพูด หรือวิธีบอก หรือวิธีนำให้เข้าถึงนั้น ต่างกันมากทีเดียว คือ ต่างกันตามยุค ตามสมัย ตามถิ่น พุทธศาสนาเป็นเรื่องของคนฉลาดอยู่แล้วก็จริง แต่ครั้งเข้าไปในประเทศจีน ซึ่งคลั่งไปด้วยกลิ่นไอแห่งสติปัญญาของเล่าจื้อ ขงจื้อ ฯลฯ อยู่อย่างเต็มที่ จะพูดด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันหรือวิธีเดียวกันกับที่พูดให้แก่คนที่รู้จักแต่เพียงเลี้ยงวัวและรีดนมวัวไปวันหนึ่ง ๆ ได้อย่างไรเล่า...⁵⁷

เพราะฉะนั้น “...เราอย่าเป็นนิกายเซ็น นิกายไม่ไช่เซ็น เราอย่าเป็นเลย เป็นนิกายไม่ยึดมั่นถือมั่นดีกว่า ไม่เป็นธรรมยุติ ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน ไม่เป็นอะไรหมด เป็นนิกายไม่ยึดมั่นถือมั่น นิกายไม่มีตัวกู - ของกู... เพราะพุทธศาสนาที่แท้นั้น ไม่ไช่มหายาน ไม่ไช่เถรวาท แต่เป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง ที่ทนต่อการพิสูจน์ในตัวการปฏิบัตินั้น...”⁵⁸

บุคคลที่ไม่รู้จักจริง ไปพูดยกย่องเถรวาท ชมขี้มหายาน อย่างนี้ก็บ้า หรือว่าไปยกย่องมหายาน ชมขี้เถรวาท มันก็บ้าเท่ากัน⁵⁹

ด้วยเหตุนี้ปรัชญาการสอนของท่านจึง ถือธรรมะเป็นใหญ่ไม่ถือนิกายเป็นใหญ่ โดยอุปมากับแสงสว่างว่า ไม่ว่าวิธีการของลัทธินิกายใด ถ้าสามารถใช้เป็นแสงสว่างส่องทางชีวิตให้สำเร็จประโยชน์ได้ สามารถนำมาใช้ได้ทั้งนั้น จึงเห็นได้ว่าท่านสอนด้วยลีลาแปลก ๆ เช่น พูดให้กระแทกอารมณ์ กระทุ้งกิเลส หรือแบบสั้นลัด ตัดตรง มุ่งเข้าสู่จิต แผงปริศนาธรรม (โกอาน) ให้ขบคิด เพื่อผู้ฟังจะเข้าใจได้ด้วยตนเอง ดังเช่นการให้แก่ปริศนาที่โรงมหรสพทางวิญญาณ หรือตั้งคำถามว่า เกิดมาทำไม ? แนะให้ ตายเสียก่อนตาย ให้ทำงานด้วยจิตว่าง ฯลฯ เมื่อถามว่าเมื่อไรจะสร้างโรงมหรสพแห่งนี้เสร็จ ก็ตอบ “แบบเซน” ว่า “... มันเสร็จทุกวัน คุณมองไม่เห็นหรือ ... เราสร้างเรือขึ้นมา ต้องการให้คนเสร็จ ไม่ใช่ให้เรือเสร็จ คือ สร้างเรือขึ้นมา ก็ให้พระเณรมาช่วยกันทำ เวลาทำงานมันก็ละกิเลส ละความเห็นแก่ตัว ปรากฏว่าเรือยังไม่เสร็จ แต่พระเหล่านี้เสร็จแล้ว คือสิ้นกิเลสแล้ว”⁶⁰

นอกจากนี้ ยังนำคำสอนของศาสนาคริสต์มาประยุกต์ให้เข้ากับพุทธ จากพุทธให้เข้ากับคริสต์ หรือเต๋า โดยอธิบายว่าในพุทธศาสนาก็มีพระเจ้า เพียงแต่ไม่เรียกว่า “God” แต่เรียกว่า **ธรรม** หรือ **พระธรรม** (ธรรมชาติ)⁶¹ พระเจ้าของชาวคริสต์ คือ **กฎสูงสุดของธรรมชาติ** และตีความว่า ที่พระเจ้าตรัสให้ “อาดัม” รับประทานผลไม้ต้องห้าม ถ้าซนกินจะต้องตาย คำว่า ตาย ในที่นี้เป็นภาษาธรรมหมายถึงตายทางวิญญาณ⁶² หรือ

ตีความแบบอ่อนสั้นอ่อนยาว ว่า **ข้าพเจ้า** ของชาวพุทธ มีความหมายเหมือนกับ **ข้าของ** พระผู้เป็นเจ้าของชาวคริสต์⁶³ หรือตีความคำสอนของคริสต์ที่ว่า **พระเจ้าจะช่วยเฉพาะคนที่ช่วยตนเอง** มีความหมายเหมือนของพุทธที่ว่า **ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน** หรือการที่สอนว่า **พระเจ้าจะไม่เข้าข้างคนผิด** ก็มีความหมายเหมือนกับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมของศาสนาพุทธที่สอนว่า **ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว** และถือว่าในของคริสต์ก็ไม่มี **ตัวกู - ของกู** เพราะทุกสิ่งล้วนเป็นสมบัติของพระเจ้า ในเมื่อพระเจ้าเป็นสิ่งเดียวกับธรรมชาติ ทุกสิ่งจึงเป็นสมบัติของธรรมชาติเช่นเดียวกับของพุทธ ลัทธิเต๋าสอนว่าไม่มีตัวกู - ของกู เพราะทุกสิ่ง เป็นของเต๋า และเต๋าคือธรรมชาติ ฉะนั้น พระเจ้าของคริสต์ ธรรมชาติหรือธรรมชาติของพุทธ และเต๋าของเล่าจื้อ เหล่านี้ล้วนหมายถึงสิ่งเดียวกัน⁶⁴

นอกจากนี้ยังประยุกต์เรื่อง **จิตว่าง** ให้เข้ากับของคริสต์⁶⁵ โดยอธิบายว่า ขณะที่พระเจ้าสร้าง “อาดัม” กับ “อีฟ” ให้อยู่ด้วยกันเพียงลำพังสองคน ต่างฝ่ายต่างเปลือยเปล่า ไม่มีอะไรปกปิดร่างกาย แต่ไม่ละอายต่อกัน เพราะ **จิตยังว่าง** ไม่ติดยึดและปรุงแต่ง แต่ครั้งแอบรับประทานผลไม้ต้องห้าม จิตถูกปรุงให้วุ่น จึงรู้สึกละอายและเป็นทุกข์ จนต้องแอบซ่อน ดังที่ท่านกล่าวว่า ก่อนหน้านี “...ก่อนแต่จะรู้สึกว่าเป็นหญิง หรือเป็นชาย นุ่งผ้า หรือไม่นุ่งผ้า ดีหรือไม่ดี ก่อนแต่จะรู้สึกอย่างนี้ ไม่มีปัญหาอะไร มนุษย์เราสบาย คือว่างอยู่นั่นเอง (หมายถึง จิตว่าง - ผู้วิเศษ) พอมาเกิดรู้ว่า นีดี นีไม่ดี นีหญิง นีชาย นีนุ่งผ้า นีไม่นุ่งผ้า มีปัญหาขึ้นมาทันที (หมายถึง จิตเริ่มวุ่น ไม่ว่าง - ผู้วิเศษ) ล้วนแต่เป็นเรื่องของความทุกข์...”⁶⁶

จากที่บูรณาการคำสอนต่างลัทธินิกายมาใช้ นอกจากจะเป็นการเก็บเกี่ยวส่วนดีของฝ่ายอื่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นการสนองปณิธานข้อ 2 เรื่อง มุ่งสร้างความสำเร็จระหว่างศาสนา จึงถือได้ว่าเป็นการก้าวนำทางที่ประนีประนอม สร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างมวลมนุษยในสังคมโลกอีกด้วย

11. สร้างทฤษฎีภาษาคน - ภาษารธรรม, ประดิษฐ์คำแปลกใหม่ ขึ้นใช้และเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับบุคคล

11.1 สร้างทฤษฎีภาษาคน - ภาษารธรรม

ปัญหายุ่งยากอย่างหนึ่งในการสื่อความคิด คือ ข้อจำกัดด้านภาษา อาจจะไม่มีการใช้ หรือมีไม่พอ แต่นักคิดที่ดีจะไม่ยอมจำนน เขาจะต้องสร้างภาษาขึ้นเอง ท่านพุทธทาสก็เช่นกัน การที่จะก้าวนำทางให้สำเร็จประโยชน์ บางครั้งต้อง “**ทำตนเป็นผู้ไม่เคารพพจนานุกรม**”⁶⁷ โดยสร้างสิ่งที่ แจ็คสัน (Jackson : 1988) เรียกว่า “**ทฤษฎีสอง**

ภาษา” คือ **ทฤษฎีภาษาคน - ภาษาธรรม** ขึ้นใช้ (ดูรายละเอียด บทที่ 2 ข้อ 3.4 หน้า 51 - 53 ประกอบ) มิเช่นนั้นไม่สามารถแก้ปัญหา “บาลี” ขัดแย้งกันเองได้⁶⁸ ดังเช่น ในที่หนึ่งสอนว่า *ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน* แต่ในอีกที่กลับสอนว่า *ตัวตนแห่งตนนั้นไม่มี* การมีทฤษฎีสองภาษาจะช่วยอธิบายว่า ในที่แรกหมายถึง *ตัวตน* ในภาษาคน ในระดับโลกียะระดับบุคคลาธิษฐาน ซึ่งแต่ละคน “มีตัวตน” โดยสมมติ แต่ในที่หลัง หมายถึง *ตัวตน* ในภาษาธรรม ในระดับโลกุตตระ ระดับธรรมาธิษฐาน หรือตัวตนที่แท้จริง ซึ่งศาสนาพุทธถือว่าไม่มีตัวตนชนิดนี้ หรือในกรณีอื่น ๆ เช่น คำว่า “สวรรค์” ในภาษาคนหมายถึงเทวโลกอันแสนสุขสบาย แต่ในภาษาธรรมหมายถึงกามคุณอันน่าหลงใหลติดยึด คำว่า “นักบริโภคสตรี” มิใช่ร่างกายผู้หญิงมาฆ่าแกงทำเป็นอาหาร แต่หมายถึงนักบริโภค “รส” จากสตรี คำว่า “สมรส” ในภาษาคนหมายถึงแต่งงานกัน แต่ในภาษาธรรมหมายถึงเสมอกันโดยธรรม หรือคำว่า “นางฟ้า” ในภาษาคนหมายถึงผู้หญิงสวย ๆ แต่ในภาษาธรรมหมายถึงธรรมะ เป็นต้น

การสร้างทฤษฎีสองภาษาขึ้นใช้ นับว่าเป็นความพยายามที่จะแก้ปัญหาเรื่องพระไตรปิฎกขัดแย้งกันเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลายเป็นที่กล่าวขวัญและวิพากษ์กันอย่างกว้างขวาง เพราะนอกจากจะช่วยขจัดปัญหาที่เรื้อรังมานานได้แล้ว ยังเป็นการนำเสนอธรรมทัศน์ในรูปแบบแปลกใหม่ น่ารับฟัง เสมือนกับ “จุดจรวดท่อนแรก” เพื่อบุกเบิกหนทางอันสว่างไสวแก่วงการพุทธศาสนา และยังสามารถนำวิธีการนี้ไปสนทนากับ “ความเป็นสากล” ได้อย่างมีความหมายอีกด้วย

11.2 ประดิษฐ์คำแปลกใหม่ขึ้นใช้

เพื่อที่จะก้าวนำทางให้สำเร็จประโยชน์กว่านั้นท่านประดิษฐ์ ถ้อยคำ สำนวน สนวนโมกข์ ที่ให้ **สาระ ข้อคิด คติธรรม** ขึ้นใช้⁶⁹ คำต่าง ๆ เหล่านี้ แม้จะมีได้คิดขึ้นเองทั้งหมด บางส่วนอาจจะนำที่มีอยู่แล้วมาประยุกต์ใช้ เช่นเดียวกับที่พระพุทธองค์ทรงเคยกระทำ เช่น ทรงนำคำว่า *นิพพาน* ที่แปลว่า *สงบเย็น* ซึ่งเป็นคำกลางบ้านที่เข้าใจกันอยู่ก่อนหน้านั้น มาทำให้เป็นอุดมคติของพุทธศาสนา โดยอธิบายความหมายเสียใหม่ว่า หมายถึงอาการสงบเย็นอันเกิดจากสามารถขจัดโลภ โกรธ หลง ออกจากจิตได้หมดสิ้น ในกรณีของท่านพุทธทาส ได้สร้างและประยุกต์คำแปลกใหม่ขึ้นใช้ทำนองนี้เช่นกัน แต่ในการนำเสนอ ถ้อยคำสำนวนเหล่านี้ ผู้วิจัยจะไม่อธิบายความหมาย เพราะผิดวัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้ เกินภูมิปัญญาที่ผู้วิจัยเพียงคนเดียวสามารถจะทำได้ อีกทั้งจะทำให้เนื้อหาของงานเพิ่มจำนวนหน้าเกินความจำเป็น แต่ได้เสนอแนะไว้ใน **บทที่ 6** ว่า ควรจะได้ระดมผู้ทรงคุณวุฒิมาร่วมกันจัดทำ **พจนานุกรมฉบับศัพท์สำนวนพุทธทาส** ไว้เป็นมรดกทาง

ภูมิธรรมอีกส่วนหนึ่งต่างหาก

ตัวอย่างถ้อยคำสำนวนที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้ มีเช่น นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ หนอนไม่เห็นดิน คนไม่เห็นโลก, กิน กาม เกียรติ,⁷⁰ สะอาด สว่าง สงบ,⁷¹ งามอยู่ที่ซากผี ดีอยู่ที่ละ พระอยู่ที่จริง, กินข้าวสุกอย่าให้เสียข้าวสาร ทำงานอย่าให้เสียแรง,⁷² ความผิดสอนความถูก การก้าวผิดช่วยให้ก้าวถูก,⁷³ เริ่มการเดินทางโดยไร้แสงส่องทาง, จิตอยู่ที่ไหน โลกอยู่ที่นั่น จิตกำลังเป็นอย่างไร โลกกำลังเป็นอย่างนั้น,⁷⁴ กลางคืนอดควัน กลางวันเป็นไฟ, ไม่มีอะไรน่าเอา น่าเป็น, ว่างจากตัวตน, จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง,⁷⁵ จิตว่างได้ยินหญ้าพูด,⁷⁶ ตัวกู-ของกู, อย่ามีตัวกู ทำลายตัวกู ทำลายความรู้สึกว่าตัวกู, นิพพานแปลว่าเย็น, เป็นมนุษย์เป็นได้เพราะใจสูง เหมือนดังฆ้องมีดีที่แววชน, ความเย็นที่สุดอยู่ในท่ามกลางความร้อนสูงสุด,⁷⁸ เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง, ฉันทข้าวจานแมว อาบน้ำในคู นอนกฏิเล่าหมู ฟังยุงร้องเพลง, ตายก่อนตาย นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย,⁷⁹ ความมีดีสีขาว,⁸⁰ สวรรค์นั้นแหละคือนรก,⁸¹ ถ้ากินแต่เนื้อก็เป็นยักษ์ ถ้ากินแต่ผักก็เป็นค่าง, พุดดีคนชั่ววินินทา พุดชั่วคนดีนินทา ดังนั้นพุดไม่ดีไม่ชั่วกันดีกว่า จะได้นิพพานเสียเลย,⁸² รบกันพาลงแลกรรณะกันไปพาลง, เอาชนะความชั่วด้วยความดี, เอาธรรมะน้ำชำระธรรมะโคลน, จุดไฟบ้านไว้รับไฟป่า,⁸³ เป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) เป็นต้น

จากถ้อยคำสำนวนเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นวิญญานของ “พ่อคำ” (พ่อคำทางธรรม) คือ นำภาษาโฆษณามาใช้ โดยอุปมาธรรมะเหมือนกับสินค้าชนิดหนึ่ง เมื่อต้องการให้ผู้บริโภคสนใจ จะต้องมีการโฆษณา (ธรรมโฆษณของพุทธทาส) โดยใช้ภาษาสั้น ๆ บรรยายสรรพคุณ กระตุ้นให้อยากรู้อยากลอง เช่น เรื่องอานาปานสติ ที่เข้าใจยาก ท่านโฆษณาน่าสนใจอย่างไรจึงจะหยุดทุกข์ได้ หรือเรื่องปฏิจจสมุปบาท ก็พูดเสียใหม่ว่า ความทุกข์เกิดขึ้นได้อย่างไร และดับลงได้อย่างไร ? เป็นต้น⁸⁴ การนำธรรมะมาทำให้เป็นภาษาโฆษณา มิใช่เรื่องง่าย เพราะมีโอกาสทั้ง ติด และ ตาย ส่วนใหญ่มักจะ ตาย มากกว่า ติด แต่ของท่านกลับ ติด มากกว่า ตาย การกระทำดังกล่าวนอกจากทำให้ธรรมะกลายเป็นที่น่าสนใจแล้ว ยังช่วยประหยัดเวลา ไม่ต้องอธิบายมาก อีกทั้งยังช่วยแก้ปัญหาไม่มีคำใช้หรือมีไม่พออีกด้วย ในส่วนของผู้รับ ก็สะดวกต่อการใช้ ง่ายต่อการจำ เมื่อได้ยินคำแปลก ๆ จะช่วยกระตุ้นให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น อยากศึกษาและทำความเข้าใจ จึงนับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่ก้าวนำทางและสืบทอดธรรมที่มีประสิทธิภาพอีกกลยุทธ์หนึ่ง

11.3 เลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับบุคคล

จากพินัยกรรมทางธรรม เรื่อง ภาษาที่ต้องใช้ ซึ่งท่านร่างไว้ด้วยลายมือเขียน ยังไม่ปะติดปะต่อให้เป็นระบบ อ่านแล้วอาจจะรู้สึกสะดุดและกระต่อนกระแท่นอยู่บ้าง แต่

สามารถนำมาประมวลสรุปให้เห็นภูมิปัญญาได้ โดยท่านเสนอแนะวิธีใช้ภาษาให้เหมาะกับบุคคล ดังเช่นบันทึกว่า “...ภาษาถูกต้อง รัดกุม ไพเราะ ง่าย ชัด ห้วน ล้อมแกม ล้อหลอก ห้วนล่อม จิตวิทยา ชักแม่น้ำทั้งห้า รูปคำถามให้นึกได้เอง ใช้ (เพื่อ) แสดงธรรม ชักงูอันธพาล เดินตลาดขายของ แม่สื่อขอลูกสาว สอนอบรมเด็ก เรียกร้องสามัคคี ขอความร่วมมือให้แต่งบทเพลง พูดกับพ่อแม่ พูดกับครูอาจารย์ พูดกับตำรวจฉาน พูดกับต้นไม้ พูดกับคู่ทูกษ์คู่ยาก ใช้ (กับ) มหาชน...”

พระเดชด้วยเมตตา, พระคุณด้วยปัญญา ใช้ (กับ) ผู้บังคับบัญชา ลูกน้อง ได้บังคับบัญชา ฝึกหัดสามเณรใหม่ เพื่อนพรหมจรรย์ พูดกับมหาเถระ ใช้กับเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย คนเจ็บกำลังจะตาย กับใจผู้ร้าย ชูเข็น คนมาขอทาน คนยากจน คนต่างประเทศ คนหิวเป็นเปรต คนงกเงิน หมอที่จะช่วยชีวิต ศัตรู คนพาล...

การถวายพระพรควรใช้กับ “...ราชามหากระษัตริย์ คนเจ้ายศ ดิตยศ...” ไม่ควรขัดคอ “...คนอยากเด่น ดัง ไม้ คนหาเรื่องด่า คนริษยา คนขี้โกรธ ฉุนเฉียว คนขี้ฉลาด ขวัญอ่อน คนเจ็บเรื้อรัง คนถือไสยศาสตร์ คนมีศรัทธางมงาย คนหลงตัวเอง...”

การชักจูงใจและขอความร่วมมือ ควรใช้กับ “...คนต่างศาสนา นักวิทยาศาสตร์ คนห่อความรู้ คนอยากดับทุกข์จริง ๆ อาจารย์กระหายศิษย์ คนเรียไร คนขอความช่วยเหลือ คนอยากเอาเราไปประดับเกียรติ คนวิกลจริต - ประสาท เพื่อนบ้านเรือนเคียง ทารกลูกอ่อน คนไม่รู้จักนิพพาน คนติดตำรา (ปิฎก) คนติดประเพณี คนติดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนติดพระเจ้า คนทิฎฐุปาทาน คนกามุปาทาน คนสีลัพตูปาทาน คนติดตัวเอง คนหลงอำนาจวาสนา คนหลงศาสนาของตน ใช้ในการนำคนสู่โลกอุดร...”⁸⁵

การใช้ภาษาให้เหมาะกับบุคคลอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การสอนธรรมแก่ชาวต่างชาติโดยใช้ภาษาอังกฤษ คงจะมีภิกษุชาวไทยไม่มากที่กระทำเช่นนี้ได้ การนำภาษาอังกฤษมาใช้ นับว่าสำเร็จประโยชน์ในการสื่อสารกับโลกภายนอกได้อย่างเป็นสากล ช่วยให้ชาวต่างชาติหันมาสนใจหลักธรรมในพุทธศาสนามากขึ้น จะเห็นได้ว่ามี “ฝรั่ง” มาร่วมฝึกฝนที่ *ธรรมาศรม* “สวนโมกข์นานาชาติ” ปีละจำนวนมาก ถ้านับถึงต้นปี พ.ศ. 2546 มีฝรั่งต่างชาติมาฝึกอบรมแล้วเกินกว่า 20,000 คน⁸⁶ นับว่าเจตนารมณ์ของท่านได้รับการสานต่อ โดยนำออกสู่ความเป็นสากลได้อย่างมีความหมาย

12. นำพุทธธรรมมาสร้างเป็นทฤษฎีการเมืองแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” และวิธีทำงานด้วยจิตว่าง

12.1 ทฤษฎีการเมืองแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม”

ถ้าจะย้อนดูอดีต จะพบว่าเคยมีนักปราชญ์บางท่านพยายามที่จะตอบได้ สถานการณ์อันยุ่งเหยิงของสังคม โดยนำเสนอรูปแบบการเมืองในอุดมคติ ดังเช่น **เพลโต** (Plato - ชาวกรีก : 428-347 B.C.) นำเสนอ **อูตมรัฐ** (The Republic) และ **โทมัส โมร์** (Thomas More - ชาวอังกฤษ : 1478 - 1535) นำเสนอ **ยูโทเปีย** (Utopia) ในส่วนของท่านพุทธทาส ก็เช่นกัน ท่านต้องการที่จะตอบได้พวกวัตถุนิยมและสังคมนิยม กล่าวคือ ในสมัยเมื่อมีการปฏิวัติ เมื่อปี พ.ศ. 2501 โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้นำประเทศไทยเข้าสู่ระบบทุนนิยมและวัตถุนิยมอย่างเต็มรูปแบบ⁸⁷ ได้สร้าง “สโลแกน” ดำเนินชีวิตว่า **งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข และ น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ**⁸⁸ ปลูกฝังให้หลงใหลอยู่กับค่านิยมแบบนี้ เกิดการเอาเปรียบ แกร่งแย่ง แข่งขัน สร้างลัทธิบูชาเงิน จนนำมาสู่การทุจริตคอร์รัปชันอย่างกว้างขวาง พวกนายทุนชนดึกกับนายทุนศักดินาร่วมมือกันฉกฉวยผลประโยชน์อย่างเต็มรูปแบบ ทำให้นักศึกษาและปัญญาชนลุกขึ้นต่อต้าน และจบลงด้วย **วันตุลาคมหาวิปโยค** (14 ตุลาคม 2516) ฝ่ายเรียกร้องต้องพ่ายแพ้ และหลบหนีเข้าป่าเป็นจำนวนมาก

กระแสวัตถุนิยมและทุนนิยมที่ถึงขั้นสู่สังคมไทยสมัยนั้น กลายเป็นข้ออ้างของฝ่ายตรงข้ามที่จะนำระบบสังคมนิยมเข้ามาแก้ไข ท่านพุทธทาสเฝ้าติดตามสถานการณ์นี้ด้วยความเป็นห่วง เพราะกระแสดังกล่าวขัดกับปณิธาน ข้อ 3 ที่ว่า **จะต้องนำโลกออกเสียจากวัตถุนิยม** ในคราวนั้นนักศึกษาและปัญญาชนบางส่วนเข้าเป็นแนวร่วมกับคอมมิวนิสต์ แต่มีบางส่วนที่ไม่เห็นด้วยกับการใช้วิธีรุนแรง ได้หันมายึดแนวทางแบบพุทธทาส โดยเข้าเป็นสาธุศิษย์ และร่วมกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันนั้น ฝ่ายทุนนิยมที่เป็นชาตินิยมใหญ่อย่างอเมริกา ได้ส่ง **ซีไอเอ** (หน่วยสืบราชการลับ) มาชวนท่านเข้าเป็นแนวร่วมต่อต้านคอมมิวนิสต์ (กฎบัตร ข้อ 71) แต่ท่านตอบว่ากลัวกิเลสมากกว่าคอมมิวนิสต์ (กฎบัตรข้อ 71 - 72) พวกนี้จึงหันไปชวนภิกษุกิตติวุฒโฑ ซึ่งอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับท่านพุทธทาส เป็นแนวร่วมแทน⁸⁹

เพื่อที่จะตอบได้ฝ่ายต่าง ๆ เหล่านี้ ท่านจึงนำเสนอการเมืองในรูปแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” โดยเริ่มจากนำสังคมมนุษย์ไปเปรียบเทียบกับธรรมชาติ ว่า **“...ธรรมชาติที่แท้ ๆ มีลักษณะสังคมนิยม มีเจตนารมณ์ของสังคมนิยม เพราะ**

มันไม่มีอะไรที่อยู่ได้ตามลำพังคนเดียว ตัวเดียว ส่วนเดียว ธาตุเดียว อณูเดียว ...”⁹⁰ โดยเปรียบเทียบกับดวงดาวในท้องฟ้าว่า “...ไม่รู้ว่ามันมากมายเท่าไร... มันอยู่กันด้วยระบบสังคมนิยม มันถูกต้องอยู่ตามระบบของสังคมนิยม จักรวาลนั้นมันจึงรอดอยู่ได้ จักรวาลของเราเล็ก ๆ นี้ มีพระอาทิตย์เป็นแม่ มีดาวพระเคราะห์นั้นนี่ รวมทั้งหมดนี้ด้วย เป็นบริวาร มันก็อยู่กันอย่างระบบสังคมนิยม แต่มันไม่บ้าถึงกับชนกัน”⁹¹ แล้วท่านสรุปในเชิงอุปมาว่า มนุษย์เป็นสมบัติธรรมชาติอย่างหนึ่ง จะฝืนกฎอยู่คนเดียวโดยปราศจากความช่วยเหลือกันได้อย่างไร ฉะนั้น สังคมนิยมแบบของท่าน จึงนำเสนอหลักการสั้น ๆ ว่า “ทุกคนอยากอภोगโยส่วนเกิน พยายามเจียดส่วนเกินออกไปเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นให้ได้ แต่ไม่ห้ามว่าอย่าผลิตส่วนเกิน ทุกคนมีสิทธิ์และสมควรอย่างยิ่งที่จะผลิตส่วนเกินขึ้นมา แต่ว่าส่วนเกินนั้นควรจะเป็นเพื่อประโยชน์แก่สังคม และก็ระวังดี ๆ ว่า ที่ว่าไม่เกิน ๆ นั้นแหละ ก็ยังเกิน ยังเจียดได้”²

สิทธิตามธรรมชาตินั้นคือเอาไว้ได้เท่าที่ไม่เป็นส่วนเกิน ถ้าทุกคนใช้สิทธิตามธรรมชาติ เท่าที่ธรรมชาติยินยอม คือ ไม่เอาส่วนเกินแล้ว โลกนี้จะมีความสุขเหมือนกับโลกของพระเจ้า⁹³

ในขณะเดียวกัน ยังวิพากษ์ระบบทุนนิยม (Capitalism) อีกว่า เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ เพราะปลุกฝังให้ยึดมั่นใน *ตัวกู - ของกู* ถือเอาทรัพย์สินสมบัติธรรมชาติมาเป็นของกู ทำให้เสียสมดุล เพราะ “...ธรรมชาติต้องการให้ทุกคนเอาแต่เท่าที่จำเป็น แต่นี่มนุษย์ไม่เชื่อฟังธรรมชาติ ก็เริ่มแข่งขันกันกอบโกยส่วนเกิน ปัญหาก็เกิดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงบัดนี้ อะไร ๆ มันก็เป็นเรื่องเกินไปหมด ถ้าเราเอาแต่พอดี ปัญหาเหล่านี้ก็ไม่เกิดขึ้น การเบียดเบียนก็จะไม่เกิด การเอาเปรียบกันก็จะไม่มี”⁹⁴ ในขณะเดียวกัน ท่านวิพากษ์ระบอบประชาธิปไตยว่า “...โอ้อ้อ ไม่ทำประโยชน์ให้ทันแก่เวลา...”⁹⁵ ต่างฝ่ายต่างพยายามสนองกิเลสแห่งตน จึงทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายโดยอุปมาว่าเหมือนกับ “...คน ๆ หนึ่ง เขาจับลิงมา จับนกมา จับตะกวดมา จับเต่ามา จับเสือมา ผูกด้วยเชือกยาว ๆ เข้าเป็นพวงเดียวกัน แล้วปล่อยสัตว์เหล่านั้น มันจะทำอย่างไร ? มันก็จะวิ่งยื้อแย่งไปตามทิศทางของมัน ลิงก็จะขึ้นต้นไม้ นกก็จะบินขึ้นบนฟ้า เต่าก็จะลงไปในหนอง ตะกวดก็จะไปเข้าโพรง อย่างนี้เป็นต้น มันก็น่าหัว”⁹⁶

อย่างไรก็ตาม *อัมมิกสังคมนิยม* ของท่าน ต่างจาก “สังคมนิยม” แบบของ มาร์ก (Karl Marx - ชาวเยอรมัน : 1818 -1883) เพราะมาร์ก ถือว่าปัญหาทั้งหมดเกิดจากชนชั้นนายทุนทำการผูกขาด กอบโกย ควบคุม เป็นเจ้าของผลผลิตเพียงฝ่ายเดียว ส่วนชนชั้นกรรมมาชีพถูกกดขี่และลดค่าลงเป็นเสมือนวัตถุสิ่งของที่เป็นทรัพย์สินของนายทุน เขาจึง

เสนอให้ปฏิวัติไปสู่สังคมที่มี เสรีภาพ (เสรีภาพจากชนชั้น) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นายทุนจะสูญเสียประโยชน์และจะทำการขูดขวง ฉะนั้นจะต้องใช้ความรุนแรงทั้งเลือด และเหล็กจึงจะแก้ปัญหาได้ แต่ *ธัมมิกสังคมนิยม* แบบพุทธทาส ต่างจากนี้⁹⁷ คือ (1) เน้นระบบศีลธรรม มีธรรมคอยกำกับตลอดเวลา มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจเพียงเล็กน้อย เพราะเชื่อว่าถ้าคนมีศีลธรรม ปัญหาเศรษฐกิจจะแก้ได้เอง (2) ยึดถืออุดมการณ์แบบ “โพธิสัตว์” เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นก่อนประโยชน์ตน⁹⁸ (3) เน้นเสรีภาพเช่นกัน แต่ไม่ใช่เสรีภาพทางชนชั้น หากเป็นเสรีภาพที่ปราศจากการตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส (4) ยึดถือเศรษฐกิจแบบพอเพียง เพื่อให้ **สมคัลลยกับธรรมชาติ**⁹⁹ ไม่บริโภคส่วนเกิน แต่ไม่ห้ามการแสวงหาส่วนเกิน โดยถือหลักว่าต้องนำส่วนเกินมาเป็นส่วนเฉลี่ยแบ่งปันให้แก่สังคม และ (5) ใช้ระบบการปกครองแบบ **เผด็จการโดยธรรม**¹⁰⁰ ตามหลัก **ทศพิธราชธรรม**¹⁰¹ โดยปฏิเสธความรุนแรง การต่อสู้แย่งแย่งใด ๆ (ดู คำวิจารณ์ เรื่อง *ธัมมิกสังคมนิยม* บทที่ 1 หน้า 16 ประกอบ)

12.2 วิธีทำงานด้วยจิตว่าง

นอกจากนำ *พุทธธรรม* ส่วนที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง มาสร้างเป็นทฤษฎีการเมืองแล้ว ยังนำเรื่อง *สุญญตา* มาประยุกต์เป็น **วิธีทำงานด้วยจิตว่าง** อันที่จริงแนวคิดเรื่องนี้เป็นคำสอนดั้งเดิมของพุทธศาสนา แต่ในนิกายเถรวาทมิได้หยิบมาพูดถึงอย่างจริงจังเท่าในมหายาน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2490 หลังจากแปลหนังสือฝ่ายเซน ชื่อ “สูตรของ เว่ยหล่าง” ท่านเริ่มพูดถึงคำว่า “จิตว่าง” บ่อยขึ้น และนำมาใช้อย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2503 จนนำมาสู่วิวาทะกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในปี พ.ศ. 2504¹⁰²

ท่านอธิบายว่า¹⁰³ (1) “จิตว่าง” มิใช่ว่างจากความรู้สึก แต่ว่างจากราคะ โทสะ โมหะ¹⁰⁴ ปราศจากยึดมั่นถือมั่นใน ตัวกู - ของกู ไม่ประกอบหน้าที่การงานโดย “สิ้นเสียว”¹⁰⁵ อยู่กับเรื่อง “3 ก” คือ กิณ กาม เกียรติ¹⁰⁶ หรืออีกนัยหนึ่ง “จิตว่าง” คือภาวะที่ตรงข้ามกับจิตวุ่น (2) ท่านถือว่า **จิตเดิมแท้** มีธรรมชาติเป็นประภัสสร คือ ว่าง บริสุทธิ์ แต่เมื่อกิเลสจรเข้ามา ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัวและวุ่น ถ้าหากขจัดกิเลสเสียได้ จิตกลับเข้าสู่สภาพเดิมแท้ และประภัสสรดังเดิม (3) แม้ **ภาวะจิตว่าง** จะเป็นเส้นทางสายพระอรหันต์เพื่อโลกุตตระ แต่ก็สามารถนำมาฝึกฝนให้บรรลุนิพพานได้เช่นกัน ถ้าทำให้จิตเปี่ยมไปด้วย “3 ส” คือ **สะอาด สว่าง สงบ**¹⁰⁷ (4) แม้จะมีผู้วิจารณ์ว่า “จิตว่าง” เป็นคำสอนของฝ่ายมหายาน แต่ท่านถือว่าในเถรวาทก็สอนเรื่อง *สุญญตา* และตีความว่า *สุญญตา* มีความหมายเหมือนกับ **จิตว่าง** นั่นเอง¹⁰⁸ (5) ท่านเชื่อว่าชาวบ้านสามารถปฏิบัติภารกิจด้วยจิตว่างได้ ขอเพียงแต่ขจัดความเห็นแก่ตัว แล้ว **ทำงานเพื่องาน** (Work

for the work's sake) **ปฏิบัติหน้าที่เพื่อหน้าที่**¹⁰⁹ ดังเช่นชาวนาสามารถไถนากลางแดดอย่างมีความสุขได้ ถ้าเขาเพียงสำนึกว่า นี่คือการทำหน้าที่โดยทำจิตให้ว่างจากผลได้เสีย นักดนตรีทำหน้าที่บรรเลงเพลงให้ดีที่สุด โดยทำจิตให้ว่างจากความพอใจหรือผิดหวังของตนเองและผู้ฟัง หมอทำหน้าที่รักษาผู้ป่วยโดยให้รับประทานยาถ่ายพยาธิเพื่อรักษาสุขภาพ โดยไม่ต้องพะวงว่าจะทำให้ตัวพยาธิต้องตายลง หรือแม้แต่ทหารเล็งปืนไปที่เป้าโดยสำนึกถึงการทำหน้าที่ป้องกันประเทศ โดยมีพะวงถึงเรื่องอื่น ฯลฯ (กฎบัตร ข้อ 36 - 38) เหล่านี้ ล้วนเป็นการทำงานด้วยจิตว่างทั้งสิ้น ดังที่ท่านแนะไว้ในคำกลอนชื่อ “**เป็นอยู่ ด้วยจิตว่าง**”ว่า

จงทำงาน ทุกชนิด ด้วยจิตว่าง	ยกผลงาน ให้ความว่าง ทุกอย่างสิ้น
กินอาหาร ของความว่าง อย่างพระกิน	ตายเสร็จสิ้น แล้วในตัว แต่หัวที่
ท่านผู้ใด ว่างได้ ดังว่ามา	ไม่มีท่า ทุกข์ทน หม่นหมองสี
“ศิลปะ” ในชีวิต ชนิดนี้	เป็น “เคล็ด” ที่ ใครคิดได้ สบายเคย ฯ ¹¹⁰

ตามที่กล่าวมาทั้งสองกรณีนี้ พอจะสรุปได้ว่า การสร้างเป็นทฤษฎีการเมืองแบบ **ธัมมิกสังคมนิยม** เป็นเสมือน **จุดไฟบ้านไว้รับไฟฟ้า**¹¹¹ เพราะไฟบ้านที่จุดขึ้น สามารถควบคุมแนวป้องกันให้เป็นไปตามทิศทางที่ต้องการได้ อุปมาเหมือนกับสร้างสังคมแห่งการเอื้ออาทร คนรวยไม่ทำตนเป็นนายทุน แต่ทำหน้าที่คล้ายเศรษฐีสมัยพุทธกาล คือ สร้างโรงงานไว้แจกจ่ายคนจน ส่วนคนจนทำหน้าที่เป็นเสมือนนกตัวน้อย ที่คอยจิกกินตัวหนอนที่มาเบียดเบียนพืชผัก เมื่อจุด **ไฟบ้าน** (ธัมมิกสังคมนิยม) ไว้เป็นแนวป้องกัน **ไฟฟ้า** (ลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือสังคมนิยม) ซึ่งมีแต่ความรุนแรง ไม่อาจฝ่าเข้ามาได้ ส่วนการนำเสนอวิธีทำงานด้วยจิตว่าง แม้จะถูกตั้งคำถามในเชิงวิพากษ์ว่า คำสอนนี้มีในบาลีหรือไม่ เป็นของมหายานหรือเถรวาท ก็ไม่สำคัญเท่ากับสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้จริง สามารถปฏิบัติหน้าที่โดยไม่มีทุกข์สมหัว และยังเป็นการนำเอา **โลกุตตรธรรม** ที่อยู่เหนือโลก ให้ลงมาอยู่กับโลก จนกลายเป็นสิ่งที่จับต้องได้ ทำให้เป็นที่ยอมรับของปัญญาชนมากขึ้น¹¹² ฉะนั้นทั้งสองกรณีนี้ ถือว่าเป็นกลยุทธ์ในการก้าวหน้าที่มีความหมายมิใช่น้อย

13. สร้างเครือข่ายสหายนธรรมไว้สืบทอดเจตนารมณ์

ในบทที่ 4 ข้อ 15 (หน้า 137 - 139) ได้เคยกล่าวถึงเรื่อง “เครือข่ายสหายนธรรม” มาแล้ว แต่เน้นเฉพาะ **บุคคล** ที่เข้ามาเป็นเครือข่ายว่าประกอบด้วยบุคคลกลุ่มใดบ้าง ส่วนในข้อนี้จะเน้น **วิธีสร้างเครือข่าย** จะเห็นได้ว่ากลวิธีสร้างเครือข่ายในระยะเริ่มแรก ท่าน

เริ่มจากรอบ ๆ บริเวณสวนโมกข์ โดยทำตนเป็น “แกนนำ” ให้บริการชาวบ้านหลายรูปแบบ จนสามารถเอาชนะใจและดึงเข้ามาเป็นพวกได้ แล้วท่านชักชวนมาร่วมกันพัฒนาวัดและท้องถิ่น พร้อม ๆ กันนั้นได้ฝึกอบรมวิธีดำเนินชีวิตบนเส้นทางแห่งธรรมให้ในขณะเดียวกันด้วย (ดู การสร้างเครือข่าย บทที่ 3 ข้อ 2.5 หน้า 80 - 84 ประกอบ) หลังจากสร้างเครือข่ายรอบ ๆ วัดได้ระดับหนึ่งแล้ว เริ่มขยายออกไปภายนอก กลวิธีที่นำมาใช้คือพยายามสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาโดย “การทำให้ดู อยู่ให้เห็น”... อุทิศตนเป็นทาสของพระพุทธเจ้าอย่างมั่นคง ดำเนินวิถีชีวิตเรียบง่าย แบบ “เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” ไมโลภ โกรธ หลงให้เห็น การสร้างเครือข่ายในหมู่พระเถระ พยายาม “ปลุกปั้นและติดต่อทางธรรมให้” แต่ทำไม่ได้เต็มที่ เพราะเขวachsenสมัยนั้นมุ่งบวชเพื่อศึกษาวิชาการทางโลกมากกว่าเพื่อที่จะสืบทอดพระศาสนา ในหมู่เด็กนักเรียนที่ยังเยาว์วัยได้เริ่มที่ โรงเรียนพุทธนิคม ซึ่งเป็นโรงเรียนในเครือข่ายของสวนโมกข์โดยตรง สวนชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลหรือไม่สะดวกที่จะมาวัด ได้จัดแสดงธรรมะสัญจรให้ ยังช่วยอบรมครูสอนศีลธรรมเพื่อนำไปฝึกฝนนักเรียนอีกต่อหนึ่ง ฝึกอบรมข้าราชการ ช่วยอบรมผู้พิพากษาหลายรุ่น ผู้ที่มีได้ช่วยอบรมให้โดยตรง เมื่อได้ยินกิตติศัพท์ ก็มาเยี่ยมชมสวนโมกข์ ท่านช่วย “แจกดวงตา” จนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและหันเข้ามาเป็นเครือข่าย กลายเป็น หมู่เสนาในกองทัพธรรมสวนโมกข์ แล้วช่วยกันขยายเครือข่ายต่อ ๆ ไปอีก ในหมู่ปัญญาชนคนรุ่นใหม่ ได้ทำให้เป็นเครือข่ายโดย บรรยายธรรมะชุดต่อทางสุนัช (มหาวิทยาลัยมุ่งสร้างแต่คนเก่ง จึงต้องเอา “หาง” คุณความดี มาต่อให้เต็ม) ในการนี้ได้หยิบเอาปุราณธรรม ที่เข้าใจยากและไกลตัว มาทำให้เป็นเรื่องใหม่ เรื่องง่าย และใกล้ตัว มีความหมายต่อชีวิตจริงและสามารถจับต้องได้ จึงทำให้ปัญญาชนคนรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยที่ยอมรับ และเข้าร่วมเป็นเครือข่าย ในการที่จะดำเนินงานให้สำเร็จได้สร้างเครือข่ายโดยจัดตั้ง คณะธรรมทาน (ดู ข้อ 3 หน้า 150 - 153 ประกอบ) ในส่วนของคนไกลได้ใช้หนังสือ พุทธศาสนา เป็นตัวสร้างเครือข่ายชักนำผู้คนมาเป็นแนวร่วมของสวนโมกข์มากมาย (ดู ข้อ 4 หน้า 154 - 155 ประกอบ)

ในส่วนของพระเถระ ท่านใช้กลวิธีให้เกียรติยกย่องเท่าที่จะกระทำได้ แต่ยังคงสงวนจุดยืนในอุดมการณ์แบบนกกางนวลแตกฝูงไว้อย่างคงมั่น ในการนำเสนอธรรมทัศน์แปลกใหม่อาจนำมาซึ่งความเข้าใจผิดได้ง่ายเช่นกัน ถ้าเกิดปัญหาแบบนี้ จะรีบเข้าเฝ้าเพื่อกราบนมัสการชี้แจงความบริสุทธิ์ใจ จนสร้างความเข้าใจระหว่งกันได้ ในการสร้างเครือข่ายนอวงวงการชาวพุทธ ไม่ว่ากับชาวคริสต์ ลัทธิเต๋า มหายาน ได้นำปณิธานข้อ 2 เรื่อง สร้างความเข้าใจระหว่งศาสนามาเป็นแนวทาง โดยพยายามตีความหลักคำสอนของแต่ละลัทธิศาสนาแบบประนีประนอมและผ่อนสั้นผ่อนยาว ไม่ให้เกิดความเข้าใจผิด

และนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างกัน (ดู ข้อ 10 หน้า 168 - 171 ประกอบ) เป็นที่น่าสังเกตว่าท่านนำวิธีการของลัทธิมหายานมาประยุกต์ใช้ จนสามารถสร้างเครือข่ายกับองค์ทะเลาะแ่งทิเบตได้เช่นกัน พระองค์ท่านเคยเสด็จเยือนและประทับค้างคืนที่สวนโมกขิทรงเรียกท่านพุทธทาสว่า “เพื่อนเก่าของเรา”¹¹³ นอกจากนี้ ท่านยังมีเครือข่ายที่เป็นชาวมุสลิม เช่น **ฮัจยีประยูร วทายกุล** สหายธรรมผู้ใกล้ชิด พยายามที่จะแต่งกลอนให้สอดคล้องกับหลักคำสอนของท่าน ว่า

ถ้าข้าเป็น พุทธ คริสต์ อิสลาม	โดยถือนาม ลัทธิ เป็นที่หมาย
ได้ตรัสกรอง ข้าต้องเป็น ถึงสามนาย	จึงจะได้ เสรีจสม อารมณีนิก
ถ้าข้าเป็น พุทธ คริสต์ อิสลาม	โดยถือตาม สัจจจริง สิ่งรู้สึก
เพียงคนเดียว เป็นได้ ดั่งใจนึก	คิดให้ลึก ท่านจะเห็น เช่นว่านี่ ¹¹⁴

นักวิชาการชาวมุสลิม แห่งมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์อีกท่านหนึ่ง คือ **มานะยู เต็น** ได้แต่งกลอนสุคติชื่อ “**พุทธทาสสุคติ**” ไว้ที่โรงมหรสพทางวิญญาน มีความตอนหนึ่งว่า

อัญชลี ชินบุตร พุทธทาส	ผู้เปรี๊องปราด ปราชญ์หลัก ฝ่ายทักษิณ
ประกาศธรรม ล้ากาล ผ่านแผ่นดิน	ให้โลกยิน เกียรติธรรม อันสัมมา
จำแนกธรรม เทียบวิธี สารีบุตร	จำแนกอรรถ ทัดพระพุทฺธ โมฆา ฯ
เช่นนาคเสน เจนจัด วิสัชนา	ยิ่งปัญญา เยี่ยงพระ นาการชุน
ฯ ล ฯ	

กลวิธีสร้างเครือข่ายโดยทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี และอุทิศตนเป็นทาสของพระพุทธรเจ้าอย่างมั่นคง ส่งผลให้มีสานุศิษย์อุทิศตนเข้ามาเป็นพวกทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมากมาย ทั้งที่กระจัดกระจายกันอยู่ในแดนไกลและใกล้ พวกเขาต่างมุ่งหน้ามาสวนโมกขิโดยไม่มีใครกะเกณฑ์หรือจัดตั้ง แต่ละคนมาอยู่ มาช่วย โดยออกค่าใช้จ่ายเอง ออกแรง ออกปัญญาความคิด ร่วมกันตัดถนน ขุดดิน ถมดิน ขุดสระ สร้างห้องสุขา ขุดตกแต่งคลองไชยา ที่รกร้างให้เตียนโล่ง สร้างที่สำหรับใช้ปฏิบัติธรรม บ้างก็บริจาคเงินพิมพ์หนังสือจำหน่ายแจกเพื่อขยายเครือข่ายต่อไปอีก บ้างก็ช่วยเขียนภาพ ปั้นภาพ บางคนนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงผู้ที่มาช่วยงานวัด เลี้ยงคนวัด ช่วยปลูกสร้างสถานที่ปฏิบัติธรรม ดังจะเห็นได้การปลูกสร้างอาคารสถานที่ในสวนโมกขิจะไม่มีใครออกปากเรียไร เว้นแต่กิจการที่ต้องใช้ทุนจำนวนมากเพียงครั้งเดียว คือคราวที่สร้างโรงมหรสพทางวิญญานที่กล่าวแล้ว นอกจากนั้น เครือข่ายสหายธรรมช่วยกันบริจาคเงินเองทั้งสิ้น เพียงแค่ท่าน

ปรารถนาว่าต้องการจะให้ทำอะไร หรืออย่างไร ผู้ศรัทธาก็จะสนองให้ การมีเครือข่ายเช่นนี้ ทำให้ไม่ตกอยู่ในภาวะ “ผู้นำเดี่ยว” ดังแม่ทัพผู้ไร้ไพร่พล แต่บรรดาเครือข่ายที่กระจายอยู่ทั่วไป คอยเป็นเสมือน มือ และ เท้า ช่วยในสิ่งละอันพันละน้อย ทำให้เส้นทางสายสวนโมกข์ก้าวเดินไปอย่างมั่นคงและต่อเนื่อง ขจรขจายและกลายเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายตราบเท่าทุกวันนี้ จึงนับได้ว่าเป็นกลยุทธ์ในการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมที่มีประสิทธิภาพอีกกลยุทธ์หนึ่ง

14. ออกแถลงการณ์สวนโมกข์, สร้างกฎบัตรพุทธบริษัทขึ้นใช้ และ ผากมรดกธรรมไว้สืบทอดศาสนา

หลังจากดำเนินชีวิตมาเป็นระยะเวลายาวนาน จนกระทั่งมีอายุได้ 76 ปี อุปสมบทได้ 56 พรรษา และครั้นเมื่อถึงวาระเวียนมาบรรจบครบรอบวันวิสาขบูชาที่ 50 ปีแห่งการก่อตั้งสวนโมกข์ เมื่อวันศุกร์ที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2525 ท่าน “ก้าวนำ” โดยจัดให้มีงานสมโภชหรือเฉลิมฉลอง โดยอ้างว่าในโอกาสครบรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการจัดงานสมโภช ฉะนั้นเมื่อครบรอบ 50 ปีแห่งการก่อตั้งสวนโมกข์ ควรจัดให้มีงานสมโภชได้เช่นกัน¹¹⁵ ท่านเรียกว่า “หิรัญสมโภช” หรือที่ฝรั่งเรียกว่า “สมโภชเงิน”¹¹⁶ งานนี้จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ คือ (1) เพื่อเป็นการบูชาคุณพระอรหันต์และส่งเสริมการตามรอยพระอรหันต์ (2) เพื่อแถลงให้ทราบถึงกิจกรรมตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา¹¹⁷

พิธีสมโภชทำในรูปแบบที่แปลกแหวกแนว คือ แทนที่จะเน้นเรื่องความสนุกสนานรื่นเริงเหมือนงานเฉลิมฉลองทั่วไป กลับเน้นในรูปแบบที่ขึงขังและจริงจังโดยออกเป็น “แถลงการณ์” ในแถลงการณ์นี้เป็นการตกลึกความคิดและประสบการณ์ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ซึ่งผู้วิจัยประมวลให้ดูเป็นตัวอย่าง 34 ประเด็น (ดู แถลงการณ์สวนโมกข์ บทที่ 2 ข้อ 3.2 หน้า 46-48) ดังเช่น ปรับปรุงวิธีแปลบาลี สร้างห้องทดลองทางจิต ออกหนังสือพิมพ์ ตั้งคณะธรรมทาน นำวิธีการของลัทธิมหายานมาประยุกต์ใช้ สร้างทฤษฎีภาษาคน - ภาษาธรรม แต่ก็มีบางอย่างที่ทำแล้วต้องเลิกกลางคัน เช่น การใช้จิวรสีดำ ฉันทแต้ฝัก เนื้อ หรือข้าวเพียงอย่างเดียว คิดจะให้มีเพลง “โอเปร่า” สำหรับพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะเห็นว่าไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ส่วนอีกบางอย่างเพียงแต่คิด แต่มิได้ทำ เพราะเกรงจะมีการเข้าใจผิด เช่น กรณีการดำริจะจัดตั้งศูนย์กลางพุทธศาสนาแห่งโลก

ในโอกาสเดียวกันนี้ ได้ยกร่างสิ่งที่ท่านเรียกว่า “กฎบัตรพุทธบริษัท” ขึ้นใช้ เพื่อสนองพุทธประสงค์ที่ว่า “การเกิดขึ้นของตถาคตและการมีอยู่ของธรรมวินัย ก็เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน” (กฎบัตรข้อ 1) ในฐานะที่อุทิศตนเป็นทาสของพระพุทธเจ้า จึง

ต้องยกร่างสิ่งนี้ขึ้น โดยใช้เวลาประชุม 3 วัน 3 คืน ทั้งเช้า - บ่าย - ค่ำ¹¹⁸ และพยายามทำให้เป็นเรื่องซึ่งขงและจริงจังเช่นกัน คือ นำคำว่า “กฎบัตร” (Charter) มาใช้ ซึ่งคำนี้หมายถึงเอกสารคำมั่นสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือตราสารศักดิ์สิทธิ์ เช่น รัฐธรรมนูญหรือกฎหมายที่บัญญัติใช้ปฏิบัติแก่มวลราษฎร¹¹⁹ ครั้นท่านนำมารวมกันเข้าเป็น “กฎบัตรพุทธบริษัท” จึงหมายถึงตราสารศักดิ์สิทธิ์หรือคำมั่นสัญญาที่ใช้ปฏิบัติร่วมกันของพุทธบริษัท เมื่อที่ประชุมให้การรับรองแล้ว ขอให้ช่วยกันปฏิบัติตาม ดังที่ท่านกล่าวว่า “...เราไม่มีอำนาจใด ๆ ที่จะบังคับใช้แก่ผู้ใดในโลก กระทำได้แต่เพียงการขอร้องให้พิจารณาแล้วปฏิบัติตามความสมัครใจเท่านั้น...”¹²⁰ และยังแสดงความรับผิดชอบในฐานะผู้นำโดยประกาศว่า ถ้าในแถลงการณ์มีถ้อยคำ “โลกโคก แข็งกร้าว” อยู่บ้าง จะขอรับผิดชอบเพียงผู้เดียว¹²¹

เนื้อหาในกฎบัตรมี 10 หมวด ประกอบด้วย 136 ข้อ (ดูกฎบัตรพุทธบริษัท บทที่ 2 ข้อ 3.2 หน้า 47 - 48) มีสาระสำคัญว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ เช่น พุทธบริษัทที่ดีต้องทำหน้าที่สืบทอดพุทธศาสนาให้คงอยู่ ให้เลือกเดินทางสายกลาง มิให้ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน มิให้ตีความธรรมะแบบเถรตรงตามตัวอักษร แต่ตีความให้สำเร็จประโยชน์และเหมาะสมกับระดับภูมิธรรมของผู้ฟัง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับต่างศาสนา ให้มีการผ่อนสั้นผ่อนยาว เพื่อมิให้เกิดความแตกแยกและขัดแย้ง เน้นให้ชาวพุทธนับถือศาสนาอย่างมีเหตุผล มิใช่ขงมงายแบบไสยศาสตร์ มิให้กราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือเขว่นพระเครื่องเพื่อให้ช่วยบันดาลสิ่งที่หวังหรือเป็นเครื่องรางของขลัง แต่ให้เป็นไปเพื่อระลึกถึงพุทธคุณและเป็นอนุสติเตือนตนให้ตั้งอยู่ในคุณความดีและความไม่ประมาท ให้นำหลักธรรมมาเป็นยาแก้ทุกข์ และย้ำว่าทุกคนสามารถเป็นทาสของพระพุทธรเจ้า (พุทธทาส) ได้โดยเสมอกัน ถ้าเพียงแต่อุทิศตนเพื่อศาสนาอย่างสุดชีวิตจิตใจเท่านั้น

ในบั้นปลายของชีวิต นอกจากแถลงการณ์สวนโมกข์ 50 ปี และยกร่างกฎบัตรพุทธบริษัทขึ้นใช้แล้ว ท่านพิจารณาว่ามรดกธรรมที่อุตสาหกรรมศึกษาค้นคว้ามาตลอดชีวิตหวังที่จะ “จุดตะเกียงเลี้ยงคนทั้งโลก” แต่ครั้นเมื่อท่านละสังขารไป ถ้าผู้ที่อยู่ข้างหลังไม่ช่วยกันสานต่อ เกรงว่าจะกลายเป็นสิ่งที่สูญเปล่า ฉะนั้นสิ่งที่พยายามกระทำอีกภารกิจหนึ่งในวัยชรา คือ ฝากมรดกธรรมไว้สืบทอดศาสนา (ดู บทที่ 2 ข้อ 3.3 หน้า 49 - 51 และ บทที่ 3 ข้อ 4.2 หน้า 96 - 98) ทั้งนี้เพราะท่านเชื่อว่าตราบโดที่มรดกธรรมยังคงอยู่ วิถีแห่งพุทธทาสก็จะยังคงอยู่ และเมื่อวิถีแห่งพุทธทาสยังคงอยู่ เมื่อนั้นฟันเฟืองกงล้อธรรมจักรก็ยิ่งทำหน้าที่หมุนล้อพระธรรมให้ขจรขจายสืบไป สมดังปณิธานที่จะทำหน้าที่แห่งความเป็นพุทธทาสให้สมบูรณ์จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายแห่งสังขาร

การออกแถลงการณ์สวนโมกข์ สร้างกฎบัตรพุทธบริษัทขึ้นใช้ และฝากมรดก

ธรรมไว้สืบทอดศาสนา ถือว่าเป็นการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมที่ดี เพราะเป็นการ
บันทึกประวัติศาสตร์แห่งมวลความคิดและประสบการณ์ รวมทั้งสิ่งที่มุ่งหวังในอนาคต ทั้ง
ส่วนที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลวทั้งนี้เพื่อไว้เป็นบทเรียนและใช้เป็นแหล่งสืบค้นต่อไป
จากเนื้อหาสาระในแถลงการณ์ กฎบัตร และมรดกธรรมนี้ ได้สะท้อนให้เห็นปรัชญาแนวคิด
ปณิธาน สิ่งที่ยึดมั่น วิถีทำงาน อุปสรรคปัญหาและแนวทางแก้ไข ช่วยให้เข้าใจรูปแบบ
วิธีการ กระบวนการ และกลยุทธ์ต่าง ๆ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ สามารถนำมา
ประยุกต์ใช้เป็นแบบอย่างที่ดีได้ จึงนับว่าเป็นการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมที่แปลก
ใหม่และมีประสิทธิภาพอีกกลยุทธ์หนึ่ง

ความสรุปท้ายบท : ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น จะเห็นว่าเป็นการก้าวนำทางและ
สืบทอดธรรม นอกระบบ ที่เป็น ระบบ กล่าวคือ ดำเนินกระบวนการอย่างมีระเบียบ
แบบแผน ตามลำดับขั้นตอน โดยเริ่มก่อตั้งห้องทดลองทางจิตขั้นที่สวนโมกข์ แล้วลงมือ
ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างเข้มข้นจริงจังเพื่อที่จะสืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์และสานต่อ
จากรอยพระอรหันต์ โดยการเขียนหนังสือคู่มือฝึกฝนปฏิบัติชื่อ “ตามรอยพระอรหันต์”
พร้อม ๆ กันนั้นก็ประกาศนามอุทิศตนเป็น ทาสพระพุทธรเจ้า และสร้างความชอบธรรมให้
แก่ระบบคิด แล้วก่อตั้งองค์กรคณะทำงานที่เรียกว่า “ธรรมทานมูลนิธิ” และออกหนังสือพิมพ์
“พุทธศาสนา” ไว้ใช้เป็นกระบอกเสียง เผยแพร่แนวคิด และสร้างเครือข่าย แล้วลงมือ
คิดค้นวิธีเผยแพร่ธรรมะให้เข้ากับยุคปรมาณูโดยสร้าง “โรงมหรสพทางวิญญาณสำหรับ
มนุษย์สมัยปรมาณู” และประดิษฐ์สื่อช่วยสอนนานาชาติ คิดค้นกลวิธีสอนหลากหลาย
รูปแบบ รวมทั้งเขียนหนังสือเป็นสื่อสอนธรรมะมากมาย ในส่วนของคำสอนที่อยู่ใน
ประมวลธรรมภาษา ได้นำมาตีความให้เข้ากับกาลสมัย ได้นำส่วนดีในหลักคำสอนต่างลัทธิ
นิกายมาประยุกต์ใช้แบบผ่อนสั้นผ่อนยาวเพื่อมุ่งให้สำเร็จประโยชน์และสร้างความเข้าใจ
อันดีต่อกัน เนื้อหาธรรมใดที่ขัดแย้งกันเองก็หาวิธีอธิบายด้วยทฤษฎีสองภาษา และยัง
ประดิษฐ์คำแปลกลใหม่ขึ้นใช้ รวมทั้งเลือกใช้ภาษาให้เหมาะกับพื้นเพของแต่ละบุคคล และ
เพื่อที่จะรับใช้สังคมให้เต็มรูปแบบยิ่งขึ้น จึงนำหลักธรรมมาสร้างเป็นทฤษฎีการเมืองแบบ
ธัมมิกสังคมนิยม และเสนอแนะวิถีทำงานด้วยจิตว่าง อีกทั้งพยายามสร้างเครือข่าย
สหายนธรรมทั้งในและนอกสถานที่ โดยการออกเทศนาสัญจรและให้การอบรมที่สวนโมกข์
และเพื่อที่จะประมวลสรุปผลงานในรอบ 50 ปีที่ผ่านมาไว้เป็นบทเรียน จึงออกเป็น
แถลงการณ์สวนโมกข์ พร้อม ๆ กับยกร่าง กฎบัตรพุทธบริษัท ขึ้นใช้เป็นแนวทางร่วมกัน
ในอนาคต และทำที่สุดก่อนที่จะละสังขารยังได้ฝากมรดกธรรมไว้สืบทอดศาสนา เหล่า
นี้ถือว่าเป็นการก้าวนำทางและสืบทอดธรรมเป็นระบบครบวงจร

การก้าวนำทางและสืบทอดธรรมตามแบบฉบับของท่าน เป็นความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การสอนศาสนาจากที่เคยให้หวังในเรื่องไถ่ตัว มาเป็นเรื่องไถ่ตัวจากการสอนให้รอดคอยความหวังในชาติหน้า ชีวิตหน้า มาเป็นในชาตินี้ ชีวิตนี้ จากการเพียงคอยสรรหาถ้อยคำอัน “ไพเราะ สวยหรู ดุดี เสมือนมีเหตุมีผล” มาใช้อธิบายโน้มน้าวเพียงเพื่อปลอบประโลมใจในยามท้อแท้สิ้นหวัง หรือเพียงเพื่อกระตุ้นให้เกิดความหวัง มาเป็นการตรวจสอบทดลองและลงมือปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้เห็นจริง จากที่เคยสอนให้เชื่อมั่นโดยอาศัยศรัทธา มาเป็นให้เชื่อโดยอาศัยกระบวนกรทางปัญญาแบบเดียวกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จึงถือได้ว่าวิธีการดังกล่าวแปลกใหม่ ทันสมัย ไม่ซ้ำแบบใคร เป็นรูปธรรมสำเร็จประโยชน์ และจับต้องได้อย่างเป็นสาธารณะ สามารถนำมาเป็นแบบอย่าง และนำไปประยุกต์ใช้กับวิทยาการแขนงอื่น ๆ ได้อย่างเป็นสากล

